

СРБИ СА СУВЕ МЕЂЕ У СЕОБАМА, РАТОВИМА И СТРАДАЊИМА ТОКОМ XIX И XX ВЕКА

Сажетак: Сува или Суха Међа је у прошлости, географски посматрано, представљала границу између Османског царства и Хабзбуршке монархије, а данас се налази на граници Босне и Херцеговине и Хрватске. Граница између некада два моћна царства је Карловачким миром (1699) исцртана дуж речних токова, а једино је Сува Међа била сувоземна граница. Крајња западна тачка Суве Међе јесте тромеђа на којој се сусрећу Босанска Крајина, Банија и Кордун, простори који су били насељени српским становништвом. Срби су на просторе Суве Међе стигли у сеобама током XIV века и учествовали су у свим устанцима и ратовима кроз које је српски народ прошао током XIX и XX веку: устали су против турског насиља у Поп Јовичиној буни 1834; ставили су се под команду Петра Мркоњића у устанку који је захватио Босанску Крајину 1875–1878; као добровољци српске војске у Првом светском рату учествовали су у пробоју Солунског фронта и ослобађању Србије 1918; пружили су отпор усташком терору за време Другог светског рата; борили су се у Одбрамбено-отаџбинском рату 1991–1995. у коме је одбрањена Република Српска. У свим овим устанцима и ратовима српски народ Суве Међе прошао је кроз страшна страдања и имао је огромне жртве. Велики број Срба са овог простора расељен је у колонизацијама које су спровеле обе југословенске државе, док је преостали део напустио своја огњишта до 1995. године када је Дејтонским миром простор Суве Међе ушао у састав Федерације Босне и Херцеговине. Данас је на Сувој Међи српски народ мањина, са перспективом да потпуно нестане на овом простору. У раду намеравамо да прикажемо хронологију страдања и сеоба Срба са Суве Међе у ратовима током XIX и XX века.

Кључне речи: Сува Међа, Устанак у Босни и Херцеговини 1875–1878, Први светски рат, добровољачки покрет, Други светски рат, злочини, геноцид, аграрна реформа, колонизација, Одбрамбено-отаџбински рат.

Сува Међа је у прошлости, географски посматрано, представљала границу између Османског царства и Хабзбуршке монархије, а данас се налази на граници Босне и Херцеговине и Хрватске. Граница између два моћна царства је готово целом дужином ишла дуж речних токова Дунава, Саве и Уне. Једино је Сува Међа била сувоземна граница. Ова линија је исцртана приликом склапања Карловачког мира 1699. године и Османско царство није прихватало њене измене приликом склапања каснијих мировних уговора: Пожаревачког (1718), Београдског (1739) и Свиштовског (1791). Сува Међа је за Османлије имала изузетан стратешки

значај јер се овде протезала линија граничних утврђења у оквиру Босанске Крајине.¹

На простору Суве Међе у северозападном делу Босанске Крајине налазе се села: Ивањска, Главица, Баштра, Бањани (општина Босанска Крупа), Добро Село, Чава (општина Бужим), Стабанца, Збориште, Градина, Босанска Бојна, Буковље и Глиница са својим засеоцима (општина Велика Кладуша).² Ова села гравитирају ка средишњем току реке Уне, њеној левој обали, а у административном смислу данас општине у којима се налазе су у саставу Федерације Босне и Херцеговине. Територија села Ивањска се на југу наслања на леву обалу реке Уне, на североистоку је Сува Међа, а на западу су села Баштра и Главица. Идући ка северу, налази се село Бањани, северозападно се налази планина Ђорковача, а даље на западу је Добро Село. Северно од Доброг Села се наставља Сува Међа, док је на западу село Чава са истоименим потоком. Североисточно од потока Чаве је село Стабанца, док је северозападно село Збориште, а идући даље уз Суву Међу на крајњем северозападу Босанске Крајине налазе се села Босанска Бојна и Глиница. Ова два села су на горњем току реке Глине којом се завршава Сува Међа.

Српска села на Сувој Међи

¹ Крајина је у време досељавања Словена на Балканско полуострво била назив за граничну жупу (територију насељену словенским племеном под влашћу жупана). Временом због сталне несигурности која је владала на граници и честих сукоба, реч крајина постаје је синоним за ратове, дуне и устанке. Име се сачувало до данашњих дана иако су се границе током историје измениле.

² Осим дела села Ивањска које се налази у границама Републике Српске, остала села Суве Међе данас се налазе у административним границама општина које улазе у састав Федерације Босне и Херцеговине.

За време постојања средњовековне државе у Босни простори данашње Босанске Крајине називали су се Доњи Краји, а након смрти босанског краља Твртка I Котроманића ова област улази у састав територије којом је управљао обласни господар Хрвоје Вукчић. Досељавање српског становништва на ову територију, у области око реке Уне, започиње у другој половини XIV века, што се поклапа са почетком најезде Турака Османлија на средњовековне српске земље. Склањајући се од насиља, пљачке и убијања, становништво из средњовековних области око Скопља, Призрена, са Косова, из Метохије, Рашке, Црне Горе и Херцеговине креће према северним и западним деловима Балканског полуострва. Ове сеобе су биле почетак непрекидног процеса кретања српског народа, који је трајао све до коначног ослобођења од турске власти.³ После пада средњовековне Босне под власт Турака Османлија, угарски краљ Матија Корвин осваја северну Босну где организује две бановине које су служиле као војна граница у првој линији одбране Угарске. Катастрофа угарске војске 1526. године у бици на Мохачу за последицу је имала напуштање угарске одбрамбене линије Јајце–Врбас и њено померање на линију река Уна – Костајница – Бихаћ. Ова линија није дуго успела да задржи освајаче јер 1556. Турци Османлије освајају Костајницу, а 1558. освајају Двор и надиру долином реке Баштре освојивши Бужим и села на левој обали реке Уне, док средњовековни град Крупу заузимају 1565. године.⁴ Простор између река Уне и Купе остаје без становништва због чега Турци Османлије почињу да га насељавају становништвом из Анадолије, исламизованим породицама из унутрашњости Босне, али и српским становништвом из Херцеговине и Црне Горе којем је била намењена улога кметовске радне снаге.⁵ У исто време Срби који су у северозападну Босну стигли у првим таласима сеоба током XIV века једним делом одлазе у правцу Жумберка, Беле Крањске и Птуја,⁶ а једним делом у правцу Далмације.⁷ Према црквама које су подизали Срби у Далмацији током XV и XVI века, као крсна слава највише су се славили Св. Никола, Св. Георгије, Св. Петар, Св. арханђел Михаило и Св. Стефан Првомученик. Срби који су прослављали Св. арханђела Михаила пореклом су били из крајева који су насељени Васојевићима, Озринићима и Пиперима.⁸ Управо у Северној Далмацији на простору Равних Котара формирало се језгро српског народа, које је карактерисала изузетна борбеност. Након пораза Турака Османлија у Великом бечком рату 1699. године они задржавају Босанску Крајину, али губе територије Северне Далмације и Лике које ће се наћи у оквирима Млетачке републике и Хабзбуршке монархије. Тако ће се на овим

³ Ђорђе Пејановић, *Становништво Босне и Херцеговине* (Београд: Научна књига, 1955), 20.

⁴ Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina: mjestopisne i poviestne crtice* (Bihać: Dina: „Ivan Goran Kovačić“, 1991), 131.

⁵ Mario Petrić, „O migracijama stanovništva u Bosni i Hercegovini: doseljavanja i unutrašnja kretanja“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, sv. XVIII, (1963), 12.

⁶ Константин Јозеф Јиричек, *Историја Срба. Књ.2. Културна историја* (Београд: Научна књига, 1952), 380.

⁷ Јован Цвијић, *Насеља и порекло становништва: Мешанастазијска кретања: њихови узроци и последице*, књ. 12 (Београд: Српска краљевска академија, 1922), 89.

⁸ Први талас сеобе Срба у Далмацију започео је између 1523. и 1527. следећи таласи уследили су између 1567. и 1574. а затим и 1590. године. Сеобе у Далмацију настављене су и током XVII века између 1618. и 1682. године. Владислав Скарић, „Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни“, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XXX, (1918), 236–237.

просторима створити три борбена фронта: турски Серхат⁹, хабзбуршка Војна крајина и млетачки Равни Котари. У XVIII веку српски народ који је живео на овим просторима водиће сталну борбу за свој опстанак, током које ће често бити присиљен на миграције.¹⁰

Губитком територије санџака Лике, турске аге и бегови се насељавају у Босанску Крајину заузимајући просторе са плодним земљиштем на којима подижу насеља. Ту су подизали високе куле око којих су насељавали православне кметове како би им обрађивали беглуке. Део ага из пограничних утврђења насељавао је кметове уз саму границу како би се осигурао од пограничних крађа. Тако су почетком XVIII века настала насеља: Ивањска, Бањани, Баштра, Добро Село, Стабанца, Збориште, Бојна и Глиница, заузимајући простор између северозападне Босанске Крајине и Баније на граници два царства. Овај простор је представљао зараван испресецан многобројним речицама, потоцима око којих су се налазиле баре и луке погодне за пољопривреду.¹¹

За време последњег рата који је вођен између Хабзбуршке монархије и Османског царства, који је код српског народа у Босанској Крајини остао упамћен као Дубички или Лаудонов рат, област Суве Међе је била попаљена и опљачкана, а читав народ је у потрази за спасом прешао у Банију.¹² Процењује се да је том приликом око 28.000 Срба предвођених са 46 свештеника напустило Босанску Крајину и прешло на територију Баније.¹³ Граничарске регименте хабзбуршке војске су преко Суве Међе ушле на простор Босанске Крајине. Једна од важнијих битака водила се око Дубице, коју је хабзбуршка војска заузела августа 1788. године, док је од Турака очишћен простор између планине Козаре и река Уне и Саве. Срби избегли на простор Баније ступали су у фрајкоре и у редовима ових добровољачких јединица борили су се против Турака. Избеглице из села Босанске Крупе и Новог Града марта 1788. ступили су у фрајкорску чету којом је командовао харамбаша Божа Маливуковић. Ова фрајкорска јединица је касније ушла у састав Друге банске регименте, а у њеном саставу је било неколико стотина бораца. Повећање броја Срба у фрајкорским јединицама било је последица њиховог мобилисања под притиском хабзбуршких власти. У борбама вођеним до краја 1788. године хабзбуршка војска је имала успеха, а у октобру је после више недеља опсаде освојен Нови Град. Након што 1789. године генерал Ернест Гидеон фон Лаудон преузме команду над опсадом Београда, борбе у Босанској Крајини ће прећи у сукобе мањег обима. Завршетком рата миром у

⁹ Турски назив за војну границу.

¹⁰ Милан Карановић, „Босанска крајина: Кратак историјски, антропогеографски и етнографски преглед“, *Гласник Југословенској професорској друштва*, књ. XIV, св. 1–12, (1934), 872–873.

¹¹ Баре су површине које су под водом, током летњих месеци када се вода повуче овде су били могући испаша и кошење траве. Луке су биле обрадиве површине.

¹² Последњи рат Хабзбуршке монархије и Османског царства вођен је од 1788. до 1791. године и завршен је миром у Свиштову. У Србији је овај рат познат под називом Кочина крајина, по Кочи Анђелковићу, команданту фрајкора, српских добровољаца који су се борили у редовима хабзбуршке војске. У Босни је овај рат запамћен као Лаудонов рат по генералу барону Ернесту Гидеону фон Лаудону, који је заузео градове Босанску Дубицу, Нови Град и Босанску Градишку.

¹³ Манојло Грдић, *Карловачко Владичанство: његова историја Српске православне цркве*, књ. 1 (Карловац, 1891), 113; Милан Карановић, „Поуње у Босанској Крајини“, у: *Насеља и њихово становништво*, књ. 20, уредник Јован Цвијић (Београд: Српска краљевска академија, 1925), 363.

Свиштову 1791. године Срби који су се борили у фрајкорима већином ће бити насељени у граничном појасу Баније према Сувој Међи, а успеси у овом рату дуго ће се задржати у њиховом сећању.¹⁴

Рат је потпуно опустео села на Сувој Међи, а највише су страдали Баштра, Главица и Добро Село.¹⁵ Након потписаног Свиштовског мира 1791. године започео је нови талас насељавања српског становништва у Босанску Крајину. Од српских породица које су напустиле своје огњиште тек мали број се вратио са Баније. Простор Суве Међе су започели да насељавају Срби који су долазили претежно са простора Лике и Далмације, који су старином потицали из Црне Горе и Србије. Они су прво долазили у долину Унца и у Бјелајско (Петровачко) поље, а затим су се селили на Суву Међу. Мањи број Срба се доселио из села која су се налазила у долинама Сане (Мајкић Јапра и Лушци Паланка) и Врбаса (Змијање и Јајце).¹⁶

Почетком XIX века сва власт у Босни и Херцеговини, и цивилна и војна управа у административним областима, налазила се у рукама капетана у тзв. капетанијама. Користећи своја широка овлашћења у организовању одбране границе и управљању хришћанском рајом, капетани су злоупотребљавали свој положај спроводећи економску експлоатацију раје пореским притисцима, насиљем и различитим врстама прогона. Крупска капетанија се крајем XVIII века налазила под управом породице Бадњевић, а почетком XIX века капетанску част преузела је породица Арнаутовић, која се касније прозвала Крупић. У овој капетанији постојала су утврђења са топовима у Крупи, Отоци, Бужиму, Језерском, Врнограчу и Тодорову.¹⁷ Сваки покушај реформи који је долазио од стране султана наилазио је на несавладив отпор капетана, ага и бегова. Дешавања у Србији за време Првог и Другог српског устанка само су повећала анархију и насиље у Босанском пашалуку.¹⁸ Српски народ у Босанској Крајини ће као одговор на стање у којем је живео током XIX века четири пута подизати устанак са циљем ослобођења од турске власти. Устанци су били једини могући начин да српски народ у Босанској Крајини искаже своје вековне тежње за слободом, док су дубљи узроци били тешки социјално-економски услови за живот који су били последица неподношљивих аграрних односа. Под утицајем дешавања у Србији, ови устанци су имали национални карактер јер им је циљ био ослобођење српског народа и стварање националне државе. С друге стране, устанци су били социјалног карактера јер су као крајњи циљ имали да олакшају тежак положај сељака и ослободе га феудалних окова.¹⁹

¹⁴ Васо Чубриловић, „Босански фрајкори у аустриско-турском рату: 1788–1791.“, *Књиже Друштво Светиога Саве*, бр. 43, (1933), 121–131.

¹⁵ Забележено је како је у Банију свештеник Стојан Драгишић из Хашана повео 120 породица, свештеник Јован Ђулибрк из Бушевића 102 породице, а свештеник Стојан Стојић 102 породице. *Bosansko-kрупска општина и рату и револуцији*, уредник Рајко Јовчић (Bosanska Krupa: Skupština општине: Општински odbor Saveza удружења борца народноослободилачког рата, 1969), 24.

¹⁶ *Истио*, 26.

¹⁷ *Истио*, 28.

¹⁸ Владимир Стојанчевић, „Српски народ у Босанском пашалуку у првим деценијама XIX века“, у: *Историја српског народа*, књ. 5, том 1, уредник Владимир Стојанчевић (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 217–219.

¹⁹ Васо Чубриловић, „Револуционарни покрети у Босанској Крајини у XIX веку“, *Гласник Југословенског*

Прва буна Срба из Босанске Крајине избила је под утицајем Првог српског устанка и Карађорђевој победи у боју на Мишару 1806. године када је уништио војску босанских капетана и бегова. У то време по Босанској Крајини је активан трговац Јован Јанчић Сарајлија, који отпочиње мисију стварања једне устаничке организације за Босанску Крајину, која би се ставила под врховну команду војвода Карађорђа.²⁰ Његов план је био да се Босанска Крајина очисти од Турака, чиме би се преузела контрола над границом и омогућила помоћ Срба граничара из Хабзбуршке монархије. Устанак је подигнут 23. септембра 1809. године нападом сељака на Турке код Босанске Градишке. У неколико наредних дана устанак је захватио сва села између река Уне и Босне, али Турци хватају Јована Јанчића те устанак остаје без вође, због чега је већ средином октобра 1809. године био у потпуности угушен.²¹ Брз слом устанка и турско насиље које је потом уследило за последицу су имали пасивизацију српског становништва у Босанској Крајини, због чега су у наредним годинама сукоби са турским властима били ретки.

Отпор муслиманског племства султановим реформама привремено је био угушен поразом Хусеин-капетана Градашчевића 1832. године. Највеће жртве анархије, која је владала у целом Босанском пашалуку, били су хришћански поданици свакодневно изложени свим облицима насиља и пљачке. Нарочито је било тешко у бањалучкој, бијељинској и тузланској нахији. Поједини кметови, свештеници и виђенији људи спас су потражили одласком у Србију. На већ огроман харач и друге намете, почетком 1834. уведена је трећина, а од плаћања нису била поштеђена ни деца у колевци. Сакупљање харача се давало под закуп, што је довело до повећања ионако великих износа које су хришћани плаћали. Као одговор на стање у којем су се налазили, Срби започињу тајно организовање ради подизања буне која је избила 11. марта 1834. године, а названа је Поп Јовичина буна по вођи, свештенику Јовици Илићу који је био парох у Дервенти. Турци су буну лако угушили, а 13. марта 1834. године побуњеници су доживели тежак пораз у подножју планине Вучјак, након чега стање за Србе у Босанској Крајини постаје још горе.²²

Спас од појачаног насиља Турака српски народ са Суве Међе је једним делом пронашао у сеобама у Кнежевину Србију којом је владао кнез Милош Обреновић. Сеобе су текле мирно, са знањем или уз дозволу турских власти, а одвијале су се појединачно или у групама. Поред бекства од сталног насиља разлози сеобе били су дугови, кривица, али и нада у бољи живот у Србији. Сеоба је започела 1835. године, а Срби са Суве Међе су по одобрењу кнеза Милоша Обреновића били насељени у Подрињу, највише у Лозници, Лешници и Липници. Досељеници су долазили преко територије Хабзбуршке монархије у Митровицу, одакле су прелазили преко Саве у Србију. Пореклом су били из више села Крупске капетаније, а међу њима било је доста народа из Босанске Бојне, Глинице и Зборишта. Укупно је до лета 1836. године дошло

професорској друштва, књ. XIV, св. 1–12, (1934), 903–904.

²⁰ Боривоје Милошевић, „Српско свештенство и ослободилачки покрети Срба у Босни у последњем вијеку турске управе“, у: *Херцеговачки устанак 1875–1878 – Ђоровићеви сусрећи 2015. године*, уредник Драга Мاستиловић (Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2016), 116.

²¹ Васо Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби* (Београд: Геца Кон, 1939) 95–130.

²² Драгослав Страњаковић, „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, *Годишњица Николе Чујића*, књ. 40, (1931), 122–169.

више од 2.700 Срба из Босанске Крајине. Приликом испитивања од стране српских власти као разлоге сеобе они су наводили „угњетанија, од којих се човек мора трести кад слуша да му их ко казује, а камо ли да их сам за толико година подноси“, или „да би како год свирепству својих господара избегли, који нису нимало чувство човека но звера спроћу њих имали“. Кнез Милош Обреновић је показао велико разумевање за своје сународнике, наредио је да се они приме и населе на „празним земљама“ које су остале напуштене након одласка Турака. Пошто досељеници нису имали стоку, због чега након досељавања није било могуће да производе храну, кнез је наредио да са Крајишницима „не можемо другачије, но морамо их израњивати“. Врло брзо након доласка Срби из Босанске Крајине су се суочили са епидемијом колере од које је велики део њих умро.²³ Страдање од колере био је разлог да се неки од досељеника врате у своја села на Сувој Међи.²⁴

Под притиском Русије и Хабзбуршке монархије султан Абдул Меџид I је 1839. године издао Хатишериф од Гилхане којим су отпочеле реформе у Османском царству.²⁵ Током спровођења реформи у Османском царству, средином XIX века, долази до укидања државног типа феудализма и приватизације обрадиве земље. Овај процес претварања државне земље (тимара) у приватне поседе (чифтлуке) одвијао се под окриљем државе, а главни циљ је био да сва обрадива земља остане у власништву муслимана. Хришћанско становништво које је живело на тој земљи било је дужно да власнику имања годишње плаћа трећину рода.²⁶ На простору Суве Међе старе спахије су замењене новим племством које се називало агама и беговима, ранијим чиновима у јањичарској војсци. Нови господари су српској раји давали алат за рад, стоку и куће, а од прихода са земље коју је обрађивала, раја им је морала давати трећину, као и десетину држави, пољару чуварину, свештенички бир, а такође је морала одвојити семе за следећу годину. Десетина се морала платити одмах након жетве, и то у новцу, због чега се жито морало продавати онда када је имало најнижу цену. На тај начин десетина је некада била и шестина рода јер је требало продати много више жита како би се сакупио новац. Десетина се одређивала „одока“, а они који су обављали тај посао радили су у интересу ага и бегова. Сељаку је после плаћања свих феудалних обавеза у просеку остајало највише до 36% од рода, што је био највиши проценат експлоатације у Европи.²⁷ Опште незадовољство међу српским сеоским становништвом због

²³ Тихомир Р. Ђорђевић, „Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)“, *Гласник Географској друштва*, св. 5, (1921), 127–128.

²⁴ М. Карановић, *Поуње у Босанској Крајини...*, 363.

²⁵ Хатишериф (Хатихумајун) је свечана повеља (ферман) издата од стране османског султана. Хатишериф од Гилхане је добио име по одаји султановог дворца у коме је повељу потписао. Хатишерифом је предвиђено успостављање нових институција које су требале да буду гарант једнакости свих султанових поданика без обзира на верску припадност. Такође, предвиђано је стварање уједначеног и праведног пореског система.

²⁶ Милорад Екмечић, *Дуо крепање између клања и орања: историја Срба у Новом веку: (1492–1992)* (Београд: Завод за уџбенике, 2008), 276–280.

²⁷ Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918, књ. 1* (Београд: Просвета, 1989), 307–310; Младен Ђ. Ољача, *Дубока Крајина: Ивањска, Главица, Башџира, Бањани и Добро Село испод њланине Ђорковаче* (Београд: Одбор за проучавање села САНУ: Институт за економику пољопривреде: Завод за проучавање културног развоја Србије; Ђуприја: Скупштина општине, 1994), 54–55.

животних услова поклопило се са почетком националне акције коју је започео Илија Гарашанин за време владавине Уставобранитеља у Кнежевини Србији. У свом *Начертанију* из 1844. године он износи идеју о будућој српској држави која би обухватала територије Кнежевине Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе и Северне Албаније. Борба за уједињење ових области предвиђала је постепено откидање османских територија током процеса незауостављивог пропадања царства.²⁸ Из Босанске Крајине Срби су одлазили да би се као добровољци борили у редовима српског покрета током Револуције у Угарској 1848/49. године. На простору Херцеговине под вођством војводе Луке Вукаловића започиње низ устанака који су трајали у периоду 1852–1862. године и који ће довести до два рата између Црне Горе и Османског царства.²⁹ Пораз турске војске у бици на Граховцу маја 1858. године имаће велик одјек међу Србима у Босанској Крајини.³⁰

Устанак у Босанској Крајини је букнуо у селу Ивањска као реакција српских сељака на насиље заптија и најамника који су сакупљали трећину за аге и бегове.³¹ Повод за сукоб Срба и Турака био је заостали порез које су власти тражиле да се плати, што су сељаци одбијали доказујући потврдама да је порез измирен. У сукоб су се умешале војне власти Хабзбуршке монархије са простора Баније и захваљујући њиховом посредовању сељаци су платили на име заосталих пореза 140 дуката. У напетом атмосфери због претњи турског напада из Бужима и Отоке, на појаву наоружаних турских војника, у засеоку Глодина у Ивањској 24. маја 1858. године Срби су одговорили нападом. Мислећи да се радило о хајдучима за којима су трагали, Турци су ступили у борбу. Због тога се подижу Срби са Бањана, из Доброг Села, Баштре и Главице и прискачу у помоћ Ивањштанима. Тако центар устанка постаје село Ивањска на левој обали реке Уне, а по угледу на ровове који је на Сувој Међи ископао генерал Лаудон за време последњег аустријско-турског рата, Срби започињу да граде утврђене шанчеве и ровове. Буна се са Суве Међе проширила на села са српским становништвом у Кнежопољу, као и око вароши Новог Града, Дубице, Приједора и Козарца.³² На чело устаника у Сувој Међи долази хајдучки старешина са простора планина Грмеча и Козаре Петар Поповић Пеција, родом из оближњег села Бушевића.³³ У бици код Дољана у близини Бихаћа, 4. јула, устаници су натерани на

²⁸ Драгослав Страњаковић, „Како је постало Гарашаниново 'Начертаније'“, *Сйоменик – Српска краљевска академија*, том ХСІ, бр. 70, (1939), 76–102.

²⁹ Црногорско-турски рат 1852–1853. и Црногорско-турски рат 1862. године.

³⁰ Битка на Граховцу 28. април – 1. мај 1858. вођена је између црногорске војске под командом војводе Мирка Петровића и турске војске под командом Хусеин-паше. На Спасовдан 1. маја 1858. црногорска војска је у јуришу разбила непријатеља, а том приликом је погинуло преко 5.000 турских војника.

³¹ Заптија (тур.) – стражар.

³² Васиљ Поповић, *Айрарно ишиање у Босни и њурски нереди: за време реформној режима Абдул-Меџида (1839–1861)* (Београд: Српска академија наука, 1949), 223.

³³ Петар Поповић Пеција (Бушевић, 1826. – Гређани, 1875) у хајдуке се одметнуо са 22 године и врло брзо је постао харамбаша. После пропасти устанка 1858. хабзбуршке власти га предају Турцима који га одводе у Цариград, где је осуђен на смрт. Казна је требало да буде извршена у његовом родном крају, али је приликом спровођења успео да побегне у Кнежевину Србију. Када је подигнут устанак 1875, ступа у устаничке редове. Погинуо је августа 1875. у борби са Турцима на Сави, код места Гређани, недалеко од Старе Градишке. Сахрањен је у манастиру Моштаница код Козарске Дубице.

повлачење, а утврђена Ивањска је пала Турцима у руке 15. јула 1858. године. Након ових пораза је уследило осипање устаника, а последњи отпор Турци су угушили 21. јула 1858. године код Тавије у близини Босанске Костајнице. Између 15.000 и 20.000 Срба спас од турске освете нашло је у збеговима на територији Хабзбуршке монархије.³⁴ У гушењу устанка поред редовне турске војске учествовало је и наоружано муслиманско становништво – башибозук³⁵, које је пљачкало српска села, убијало цивилно становништво, палило куће и православне цркве. На простору Суве Међе у устанку 1858. године спаљени су Стабанца, Збориште, Бојна, Глиница и Ивањска, а такође су спаљене цркве на Радачу, Зборишту и Глиници.³⁶ Иако се устанак завршио неуспехом, он је у свести народа оставио дубок траг, а историчари су у својој оцени изнели суд да је српски народ са простора Суве Међе био „део једног општег јединствено организованог народног покрета са много већим и даљим циљем“.³⁷

Настављен пораст пореских давања на имањима која су издавана у закуп, почетком 1875. године, довео је до тога да читав годишњи приход сељака у Босанској Крајини није био довољан да подмири ни десетину. Пламен устанка прво је захватио Херцеговину, Срби се 9. јула 1875. године у околини Невесиња супротстављају Турцима који су били у потери за хајдучима. Убрзо је цела Херцеговина била под оружјем, а у Београду се формира Главни одбор за помагање устанка.³⁸ У исто време хајдук Остоја Јањетовић Корманаш, 2. јула 1875. године у Милошеву Брду, селу испод Козаре, убија локалног зулумћара хаџи Алију, на шта српски сељаци крећу у акцију паљења турских чардака по околним селима.³⁹ Напетости између сељака и турских власти кулминирале су када је, почетком августа 1875. године, започело узнемиравање и затварање сеоских кнезова и угледних српских трговаца из Бањалуке и Босанске Градишке. Сукоби народа са Турцима започињу широм Босанске Крајине, а Срби из села у околини Босанске Крупе у акцију против Турака крећу 16. августа 1875. године.⁴⁰

На празник Преображења Господњег 19. августа 1875. године у порти манастира Моштанице код Козарске Дубице на сабору народа Босанске Крајине свечано је оглашено подизање устанка, а сви способни за оружје позвани су да ступе у устаничке чете. Устаници су донели план да се буна рашири у два правца, према Бањалуци и Новом Граду. Одатле је требало напредовати у централну Босну како би се остварила веза са устаницима у Херцеговини. Први устанички талас у Босанској Крајини Турци

³⁴ Милорад Екмечић, „Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878.“, у: *Историја српског народа*, књ. 5, том 1, уредник Владимир Стојанчевић (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 478–479.

³⁵ Башибозук (тур.) нерегуларне пешадијске и коњичке јединице у војсци Османског царства, држава их је наоружавала и одржавала, али нису примале плату, већ су живеле од пљачке, нису носиле униформе нити ознаке.

³⁶ В. Поповић, *н. д.*, 247.

³⁷ В. Чубриловић, *Революционарни њокрећи у Босанској Крајини...*, 907.

³⁸ М. Екмечић, *Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878...*, 510–511.

³⁹ Илија Билбија, „Моји доживљаји“, *Развјихак: часопис за просвјетну и књижевност*, бр. 12, (1936), 395; Братислав М. Теиновић, Боровоје М. Милошевић, „Успомене Илије Билбије из српског устанка 1875–1878. године“, *Брајство: часопис Друштва „Свети Сава“*, књ. 27, (2023), 143.

⁴⁰ Милорад Екмечић, *Устаник у Босни 1875–1878* (Сарајево: Веселин Маслеша, 1973), 79–81; Милорад Екмечић, „Почетак босанског устанка 1875. године“, *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, год. 6, (1954), 277–287.

у са лакоћом савладали, попаљена су многа српска села, а преко 200.000 људи нашло се у збеговима или су избегли у Аустроугарску монархију. Устанак је у областима око Саве био сломљен, али се његов жар пренео на просторе Суве Међе.⁴¹

Према инструкцијама београдског Главног одбора за помагање устаницима започело се са организованим слањем чета у Босну, а устаници су добили инструкције да по планинама стварају чете до 300 људи. Ове чете су имале задатак да користећи хајдучку тактику подижу народ на устанак, нападају Турке и штите прелаз народа у Аустроугарску монархију. Пошто се није могло борити на обалама Саве и Уне, као идеална територија одакле су устаници могли деловати изабрана је Сува Међа, где је у селу Ивањска на брду Брезовачи подигнут војни логор. То је било место где су се окупљале устаничке чете, снабдевале се ратним материјалом, а затим одатле упадале на територију крупског, новског и приједорског среза. Ивањска се налазила на дну угла где је Банија дубоко улазила у Босну, ту је била је граница Бихаћке Крајине и среза Нови Град. Брезовача је била брежуљак у облику потковице који је улазио у територију Баније, а на дну ове потковице био је врх брега који се стрмо спуштао према реци Уни.⁴²

Почетком септембра 1875. године у устанички логор на Брезовачи стиже Петар Карађорђевић. У логору се није дуго задржао, већ је око себе организовао једну устаничку чету са око 200 људи. Заједно са њима одлази ка Добром Селу, где је на брду Ђорковачи био подигао нови војни логор. „Ватрено крштење“ у борби са Турцима чета Петра Карађорђевића је имала 9. октобра 1875. године када је напала турске граничне карауле дуж Суве Међе, од Зборишта ка Босанској Бојни. Пошто су располагали информацијама о планираном нападу, Турци су ангажовали јаке снаге: око 2.600 пешака, 100 коњаника и 2 топа. Са малом групом од око 120 устаника Петар Карађорђевић се одвојио од главнине коју је чинило око 660 устаника који су остали под командом свештеника Ђурђа Карановића.⁴³ У покушају да заузме турску караулу чета под командом Петра Карађорђевића се нашла опкољена код православне цркве у Босанској Бојни. Од уништења их је спасила процена свештеника Ђурђа Карановића, који је на своју одговорност, мимо плана, кренуо да их спасава. Пошто су успели да пробију обруч турске војске, захваљујући храбрости и сналажљивости Спасе Вајагића и Јована Медића, преживели устаници, на челу са Петром Карађорђевићем, извукли су се на сигурно. У знак освете Турци су запалили

⁴¹ План је имао пуно недостатака, пре свега што је правац ширења ишао од границе ка унутрашњости. Васа Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878* (Београд: Службени лист СРЈ: Балканолошки институт, 1996), 70–76.

⁴² *Исто*, 80.

⁴³ Ђурађ Карановић (Крњеуша, 1827. – Шабац, 1880), православни свештеник познатији и као поп Каран, један од виђенијих устаничких команданата у Босанској Крајини и члан најужег устаничког вођства. Школовао се за свештеника у Сарајеву, а службу је обављао у Суваји и Вођеници, а од 1861. у Костајници, где су његовом заслугом подигнуте црква и школа. Са Петром Поповићем Пецијом учествовао у буни 1858. Више пута је осуђиван на затворске казне. Његов брат од стрица Стеван Карановић (1834–1913) такође је био свештеник, учествовао је у припреми устанка, а затим у готово свим борбама до октобра 1876. године. Руски цар Александар II одликовао га је Златном медаљом за храброст, а кнез Милан Обреновић Ратном споменицом и крстом Светог Саве другог степена. Боривоје Милошевић, „Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године“, у: *Зборник за историју Босне и Херцеговине књ. 7*, уредник Милорад Екмечић (Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Босне и Херцеговине, 2012), 243–244.

православну цркву у Босанској Бојни, као и већину српских кућа у селу. Након што је у својој првој већој акцији чета Петра Карађорђевића доживела неуспех, она се повукла и остала притајена до децембра 1875. године када је напала један трговачки караван на Уни који је био под турском војном пратњом.⁴⁴

Појава Петра Карађорђевића међу устаницима изазвала је забринутост на двору кнеза Милана Обреновића у Београду.⁴⁵ Убрзо су започети притисци да се Петар Карађорђевић одстрани из устанка, а међу устаницима су почеле да круже приче о покушајима његовог убиства. Ради своје безбедности Петар Карађорђевић је користио више псеудонима, попут Миле Мркоњић Зорић, Петар Петровић, Пијер Сонино, Ристић, а најчешће Петар Мркоњић.⁴⁶ Логор на Ђорковачи био је организован према правилима тадашње војне службе, утврђен колибама у којима су боравили устаници. Оружје, муницију и остали војни материјал Петар Карађорђевић је куповао у Аустроугарској монархији, а затим га је кријумчарио преко границе. Храна за устанике је долазила из Глине, где су били слати рањени устаници на опоравак.⁴⁷ За четовође је поставио људе из околних села, Илију Шевића, Стојана Дропца, Николу Медића и Јовицу Шарца. Поред главног логора постојали су и помоћни, први на граници између Босанске Бојне и Бојне, а други на брду Грљевцу код села Зборишта.⁴⁸

Поменути неуспех у нападу на турски трговачки караван, на реци Уни 4. децембра 1875. године, био је последица расцепа међу устаницима, проузрокованим династичким поделами. Како би се превазишле несугласице међу устаницима, 16. и 17. децембра 1875. године била је сазвана скупштина у банијском селу Јамници. На састанку вођства устаника у Босанској Крајини Петар Карађорђевић се први пут јавно представио својим правим именом. Већина присутних је под притиском Београда изнела захтев да Петар Карађорђевић напусти устаничке редове. Он је то одбио и наставио да се бори, а неколико дана после скупштине, 24. децембра 1875. године чета под његовом командом потукла је турску војску код Доброг Села и том приликом запленили знатну количину оружја и муниције.⁴⁹ Након тога Петар Карађорђевић извео је неколико мањих напада на Турке код Вранограча, Бужима и

⁴⁴ Сећања сабораца Петра Карађорђевића на догађаје из устанка забележио је Милан Карановић. Највећу вредност имају сећања Лазара Шкрбића Равура, родом из Стабанце, који је био посланик Петра Карађорђевића. Милан Карановић, *Четоване војводе Пејтра Мркоњића – Краља Пејтра – њо Босанској Крајини 1875–1876* (Сарајево: Штампарија Петра Н. Таковића, 1921), 17–22, 29–31.

⁴⁵ Петар Карађорђевић је стално наглашавао да је у Босну дошао као обичан Србин и патриота како би се борио за њено ослобођење. Међутим, име Карађорђа које је носио стварало му је неприлике јер је као син српског кнеза Александра Карађорђевића (1842–1858) био претендент на српски престо и као такав највећа претња по владајућу династију Обреновић. Када су атентатори усмртили кнеза Михаила Обреновића 1868. године, њихов план је био да на српски престо доведу Петра Карађорђевића. В. Чудриловић, *Босански устанак...*, 123–125.

⁴⁶ Ненад Урић, „Српска мемоарска литература и усмено предање о учешћу кнеза Петра Карађорђевића у устанку у Босни 1875–1878“, у: *Нововековне српске династије у меморисцији*, уредник Тибор Живковић (Београд: Историјски институт, 2007), 234.

⁴⁷ *Истио*, 128.

⁴⁸ М. Ољача, *н. д.*, 59.

⁴⁹ Алекса Ивић, *Фрајменџи из историје босанској устанка 1875. и 1876. год.* (Загреб, 1918), 49–50.

тврђаве Језерско, а почетком јануара 1876. напустио је Босну и отишао у Беч и Братиславу.⁵⁰ Након интервенције из Београда власти Аустроугарске монархије заузимају оштрији став према Петру Карађорђевићу и његовом четовању на граници два царства. Између осталог, марта 1876. године једна његова чета је била разоружана код Бојне. Пошто је успео да избегне многобројне заседе, чији је циљ био да га ухапсе, Петар Карађорђевић се током маја 1876. године вратио својим устаницима у логору на Ђорковачи (било их је око 500). Турска војска је 4. маја 1876. године напала логор у Брезовачи и том приликом је устаницима нанела тежак пораз, а преживели борци прелазе у логор Ђорковачу, где ће се под оружјем наћи око 1.500 људи. Крајем маја Петар Карађорђевић води тешке борбе са крајишким башибозуцима и резервном турском војском, која је нападала Ђорковачу. Према историчару Васи Чубриловићу, ово је била последња битка Петра Карађорђевића коју је водио у Босанском устанку, и под притисцима Кнежевине Србије која се спрема за рат са Турском напушта логор на Ђорковачи почетком јуна 1876. године.⁵¹ Према казивањима његовог посланог Лазара Шкрбића Равура, границу је прешао преобучен у сељака и тако је заварао аустријске патроле, што му је омогућило да дође до железничке станице у Сиску, одакле се запутио ка Бечу.⁵²

На објаву рата Кнежевине Србије Османском царству, 30. јуна 1876. године, устаници у Босанској Крајини су одговорили усвајањем прогласа о уједињењу са Србијом.⁵³ Након одласка Петра Карађорђевића команду над логором и четом у Ђорковачи преузео је војвода Сима Давидовић.⁵⁴ За команданта свих устаничких чета у Босанској Крајини српска војска је именовала пуковника Милету Деспотовића. За време трајања примирја између српске и турске војске, њиме су били обухваћени и устаници у Босни. Између пуковника Милете Деспотовића и дела устаничког вођства долази до сукоба, што је за последицу имало слабљење устаничке војне снаге. Током августа 1877. године дошло је до офанзиве турске војске која је напала устанике из четири правца. У неравноправној борби устаници су доживели пораз, а њихове чете су биле уништене, док је главнокомандујући пуковник Милета Деспотовић побегао у Аустроугарску монархију.⁵⁵ До краја устанка 1878. године, мање групе устаника успеће

⁵⁰ В. Чубриловић, *Босански устаник...*, 130; М. Ољача, *н. г.*, 59.

⁵¹ В. Чубриловић, *Босански устаник...*, 130–134.

⁵² М. Карановић, *Четиновање војводе Петра Мркоњића...*, 61–66; Драгољуб Р. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић – животи и дело: У изјананству 1844–1903. године*, књ. 1. (Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1994), 149.

⁵³ Први српско-турски рат је вођен од 30. јуна 1876. до 28. фебруара 1878; српска војска доживела је пораз 17. октобра 1876. године у бици код Ђуниса, после чега је на интервенцију Русије 1. новембра 1876. склопљено примирје, а затим и мир.

⁵⁴ Сима Давидовић (Јапра, 1842. – околина Јамнице, 1877), трговац из Новог Града, један од вођа устанка, убили га аустроугарски војници августа 1877. приликом преласка границе. Сахрањен је у порти цркве у Јамници. На гробу му пише: „Ко вјечито хоће да живи мученик је на овоме свијету. Овдје почива раб Божи Симо Давидовић војвода босанских усташа. Овај племенити Србин, храбри јунак, борио се вјерно за српски народ и милу домовину Босну од год. 1875 до год. 1877, погину као недужна жртва од аустријског војника. Лака му земља, а од босанског народа вјечна успомена, који жели, кад било, пренети земне остатке у домовину Босну. Поживи год. 35“. Милан Карановић, „Дуж Суве Међе“, *Полицика*, 24. 9. 1936, 12.

Реч усташа је назив за устанике у Босанској Крајини (*напомена аутора*).

⁵⁵ Устанички логор у Брезовачи Турци су уништили 3. јула 1877.

да се одрже, али без икаквог војног значаја. Велике европске силе су на Берлинском конгресу 1878. године територију Босне и Херцеговине предале Аустроугарској монархији на окупацију и управу, а у месецима који су следили преостале устаничке вође су се предале новим властима, док се највећи део устаника вратио својим кућама.⁵⁶

Током прве две године устанка у четама Петра Карађорђевића већину бораца чинили су Срби са Суве Међе.⁵⁷ Четовање Петра Карађорђевића на просторима Суве Међе привукло је сељаке да се у великом броју ставе под његову команду у намери да пруже отпор турском насиљу. Међу устаницима су се шириле приче о Карађорђевој унуку, његовој храбрости у борбама са Турцима, лукавости и снажљивости приликом избегавања потера аустроугарске војске. Ове приче су наставиле да живе у народу у годинама после устанка и временом су прерасле у својеврсну легенду. За обичан народ он је био јунак који је дошао да помогне у тренуцима када му је било најтеже, са жељом да га ослободи вековних окова. Када је 1903. године постао српски краљ Петар I Карађорђевић, легенде су међу српским народом Босанске Крајине оживеле. У селима Суве Међе није било српске куће која није тврдила да је баш код њих за време устанка боравио српски краљ Петар I Карађорђевић. Такође, у народу су се шириле приче о његовом драматичном спасавању од потера које су долазиле из Београда.⁵⁸ Једна од тих прича каже да је Петар I Карађорђевић спасен тако што се сакрио у буре које је имало два дна. У доњем делу бурета је била ракија, а када су наишли на аустроугарску патролу, кочијаш је одврнуо славину и почастии војнике, док је у горњем делу бурета седео Петар Карађорђевић.⁵⁹ Неговање култа личности краља Петра I Карађорђевића у Босанској Крајини настављено је и након његове смрти 1921. године, у периоду између два светска рата. Предања о његовом учешћу у Босанском устанку неговали су четничка друштва и Удружење добровољаца. Приликом подизања његових споменика по градовима у Босанској Крајини увек је на првом месту било истакнуто његово устаничко четовање. У новинским натписима у међуратном периоду Босанска Крајина је називана Мркоњића Крајином.⁶⁰ Приликом обележавања пола века од подизања устанка у Босни, на иницијативу бањалучке Соколске жупе „Петар Мркоњић“, 6. септембра 1925. године откривен је споменик на Ђорковачи, на месту где се некада налазио устанички логор. Споменик је био постављен на бетонском постаменту, био је висине 4 метра, а на врху се налазио орао раширених крила. На постаменту се налазила плоча на којој је било исписано „1875–1925“. Приликом откривања споменика на великом народном збору, последњи пут су се постројили тада

⁵⁶ Братислав Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875–1878*, (каталог изложбе) (Бања Лука: Музеј Републике Српске, 2006), 26–33.

⁵⁷ М. Ољача, *н. д.*, 60.

⁵⁸ У породици Вајагић из села са Суве Међе сачувала се прича да је Петра Карађорђевића у „бурету спасао“ Спасо Вајагић. Занимљиво је да се и међу муслиманским становништвом Суве Међе сачувала прича како је Петра Карађорђевића у последњој бици заробио Нухан Диздаревић из Бужима. Када је сазнао кога је заробио, одлучио је да га пусти, а затим га је у бурету превезао преко границе. Касније му се Петар Карађорђевић одужио, а Нухан Диздаревић је постао један од најбогатијих трговаца у Бужиму. Предраг М. Вајагић, *Добровољци војске Краљевине Србије – деветорица браће Вајагић* (Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке; Нови Сад: Удружење „Браћа Вајагић“, 2018), 38.

⁵⁹ *Истио*

⁶⁰ Н. Урић, *н. д.*, 255.

још живи устаници који су се борили у чети Петра I Карађорђевића.⁶¹

Још за време трајања устанка територија Босне и Херцеговине је тајним споразумима између Русије и Аустроугарске монархије била препуштена Бечу. Формално се територија Босне и Херцеговине водила као део Османског царства све до 1908. године, када је Беч прогласио анексију. Аустроугарска власт је у Босни и Херцеговини конзервирала затечено стање поводом питања аграрних односа. На селу је задржан турски феудални систем, са јасном намером да се сачувају поседи муслиманских ага и бегова. Сељацима је било омогућено да помоћу кредита откупе свој кметовски положај, али због сиромаштва није било пуно Срба који су могли да искористе ово право. Пољопривредна производња која је била готово једини извор зараде у селима Суве Међе није могла да подмири потребе становништва које се у првој деценији XX века повећало за 20%. Обрадива земља се није користила рационално, новине у обради готово да се и нису примењивале, а земља је још увек била у власништву ага и бегова. Пошто му се положај није поправио, српско становништво је почело да одлази у емиграцију. Потреба за основном животном егзистенцијом, као и жеља за напретком и бољим животом били су главни фактори који су део становништва Суве Међе одвели у Сједињене Америчке Државе (САД). Већином су то били млади људи, у напону животне снаге, спремни за све врсте рада и послова који су их очекивали у Америци. Међу њима је било и оних који су били незадовољни односима у породици, где су старешине задруге аутократски владале, при чему се наредба морала без поговора извршити. Такође, немогућност подизања куће и недостатак животног простора терао је људе на одлазак. Регрутовање младића за служење војног рока који је у аустроугарској војсци трајао три године био је један од разлога због кога су се многи одлучили за одлазак у САД. Новац за пут се позајмљивао, износ од око 300 круна био је довољан да подмири пут до неке од лука Западне Европе одакле су полазили путнички прекоокеански бродови. Позајмљени новац би се вратио од прве зараде, а на позајмљени износ враћао се и „интерес“ у висини од 100 круна. Многи су од својих рођака добили новац за куповину бродске карте. У првим годинама рада у САД исељеници су својим породицама, које су остале на Сувој Међи, слали знатне суме новца. Пристиглим новцем они су успевали да се откупе од својих ага и бегова, да подигну куће, да купе обрадиву земљу и стоку. Било је и оних које је носталгија за родним крајем и породицама доводила назад на Суву Међу. После неколико година рада у САД и са нешто уштеђевине они би се враћали, а када би новац потрошили, одлазили би поново преко океана. Врло често би тада мушкарци одводили и своју жену, као и децу ако су је имали. Било је и оних који су се враћали из САД једнако сиромашни, као и када су пошли на далеки пут. У тим доласцима и одласцима у села Суве Међе стизао је утицај „Новог света“.⁶² Од 1900. године српски сељаци масовно одлазе на рад у САД, Немачку и друге земље, па је тако 1910. године само на простору крупског среза у иностранству било 1.209 људи, од чега је у САД било њих 643.⁶³

---

⁶¹ П. Вајагић, *н. г.*, 38.

⁶² М. Карановић, *Поуње у Босанској Крајини...*, 322–323.

⁶³ *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji...*, 37.

	1879.	1882.	1885.	1895.	1901.	1910.	1911.
Ивањска	557	363	649	805	799	998	1.028
Главица	200	140	254	326	271	380	382
Баштра	338	358	434	359	332	443	516
Бањани	-	350	-	1.104	986	1.273	1.314
Добро Село	1.618	967	1.867	1.298	982	1.456	1.624
Чава	-	-	-	-	-	107	-
Стабанца	1.005	1.035	1.266	1.323	1.874	1.464	1.665
Збориште	756	774	948	855	1.078	950	1.087
Глиница	1.063	1.172	1.438	1.741	1.941	2.155	2.338
Градина	146	137	170	173	199	238	212
Босанска Бојна	908	941	1.090	1.287	1.341	1.361	1.531
УКУПНО	6.591	5.540	8.116	9.271	9.803	10.825	11.697

Табела 1. Кретање броја становника Суве Међе 1879–1911.⁶⁴

Једине националне установе српског народа у Босни и Херцеговини биле су Православна Црква и њене црквеношколске општине. За Србе под турском, и касније аустроугарском влашћу, црквеношколске општине биле су нека врста њихове „државе у држави“. Према шематизму Митрополије дабробосанске⁶⁵ из 1882. године, сва села Суве Међе улазила су у састав крупског протопрезвитерата који је био подељен на 12 парохија. Села Суве Међе су улазила у састав парохија Глиница (Глиница, Босанска Бојна, Градина, Буковље), Збориште (Збориште, део Стабанце), Добро Село (Добро

⁶⁴ Пописе становништва 1879, 1885, 1895. и 1910. спровела је Аустроугарска монархија, а пописе православних верника из 1882, 1901. и 1911. урадила је Српска Православна Црква. До пописа 1895. Бањани су били део Доброг Села. Према резултатима пописа из 1910. у Чави је било 265 Муслимана. *Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina = Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine: Po stanju 15. VI 1879.* (Sarajevo: С. и kr. vladina tiskarna, 1880), 51–52; Ђорђе Николајевић (уред.), *Шематизам Православне митрополије и архидијецезе Дабро-Босанске. За год. 1882.* (Sarajevo, 1882), 39, 44–46; *Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina = Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine: Po popisu naroda od 1. maja 1885: Nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885.* (Sarajevo: С. и kr. odeljenje, 1886), 103–104, 110–111; *Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. april 1895.: nebst Angaben über territoriale Eintheilung, öffentliche und Mineralquellen: mit einer Übersichtskarte = Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.: sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima: sa preglednom kartom,* (Sarajevo: Landesregierung für Bosnien und Hercegovina = Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896), 234–235, 240–241, 254–255, 258–259; Алекса Јокановић (уред.), *Први шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке: за годину 1901.* (Бања Лука, 1903), 294–295, 309; *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910.* (Sarajevo: Landesdruckerei, 1912), 230–240, 250–253; Алекса Јокановић, (уред.), *II Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке: за годину 1911.* (Бања Лука, 1912), 87–94.

⁶⁵ Одлуком васељенског патријарха Константина V из јула 1899. а на молбу митрополита дабробосанског, успостављена је нова Митрополија бањалучко-бихаћка која је била у границама Босанске Крајине.

Село, Чава, део Стабанце) и Ивањска (Ивањска, Бањани, Главица, Баштра). Осим Глинице, где се налазила Црква Преображења Господњег, остале парохије нису имале цркве.⁶⁶ У наредним годинама Срби ће подићи Цркву Успења Пресвете Богородице у Ивањској 1878, Цркву Рођења Пресвете Богородице у Добром Селу 1886. и Цркву Светог пророка Илије у Зборишту 1886. године.⁶⁷

На вест о Сарајевском атентату и смрти аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда већ на Видовдан започели су масовни нереди широм Босне и Херцеговине. Организовани су масовне рушилачке демонстрације и напади не само на Србе који су били политички активни већ и на српске трговачке радње које су пљачкане. Време од атентата до почетка Првог светског рата било је испуњено страхом за све Србе у Аустроугарској монархији. Након предаје ултиматума Краљевини Србији започела су хапшења Срба према унапред састављеним списковима, као и узимање талаца. Хапшени су углавном национални радници и присталице идеје народног јединства међу којима и православни свештеници.⁶⁸ Међу ухапшенима, између осталих, из Ивањске су били трговац Никола Гаковић и шумски предузетник Никола Лончина, док су у Баштри ухапшени Јово Каран и православни свештеник Јово Татић.⁶⁹

Када је Аустроугарска монархија 1878. године окупирала Босну и Херцеговину, започело се са мобилизацијом војно способног становништва и формирањем четири пешадијске регименте.⁷⁰ Њихова коначна формација је устројена након анексије Босне и Херцеговине 1908. године: свака регимента је имала 4.000 људи, а била је састављена од 4 батаљона (3 редовна и 1 резервни), са по 4 чете (по 250 војника), а свака чета је имала 4 вода. Почетком Првог светског рата, 1915. године, основана је 5, а затим у току рата још и 6, 7. и 8. регимента. Регименте су биле 95% попуњене војним обвезницима из Босне и Херцеговине. Између 1914. и 1916. године од прекобројних регрута били су формиран тврђавски пешадијски батаљони, укупно њих 9. Касније је током 1915. и 1916. године било основано још 7 ловачких батаљона, од разнородних трупа из Босне и Херцеговине. Крајем октобра 1917. године долази до реорганизације аустроугарске армије према којој су босанскохерцеговачке регименте биле смањене на јачину од 3 батаљона, а од вишка пешадијских и стрељачких батаљона су створене 5, 6. (од 4. и 5. батаљона 2. регименте), 7. и 8. регимента. Такође, аустроугарске војне власти су формирале и 3 резервна батаљона, са по једном до две чете. Састав ових резервних батаљона преко 95% чинили су Срби: у 1. батаљону су од укупно 929 војника њих 904 били Срби. Пре и током ступања у војску, проверавала се њихова лојалност монархији, а исто се чинило и током трајања рата. И најмања сумња на појединца имала је за последицу његово превођење у радне ненаоружане чете у чијем саставу је током рата било преко 42.000 Срба. Како је рат одмицао и доносио све веће

⁶⁶ Ђорђе Николајевић (уред.), *Шемајизам Православне митрополије и архидијецезе Дабро-Босанске. За јог. 1882* (Сарајево, 1882), 44–46.

⁶⁷ А. Јокановић, *Први шемајизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке...*, 3–19, 115–116, 149–157; А. Јокановић, *Други шемајизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке...*, 88–94.

⁶⁸ Momir Milojević, „Bosna i Hercegovina za vreme Prvog svetskog rata“, *Crimen*, vol. 9, br. 1, (2018), 23.

⁶⁹ М. Ољача, *н. д.*, 71.

⁷⁰ пука

губитке, резервне јединице су попуњавале прве линије на фронту, а чинили су из обвезници из годишта од 1865. до 1899. Велики број дезертера међу војницима и официрима натерао је аустроугарске војне власти да мешају националности у борбеним јединицама. Територија Суве Међе је улазила у састав војног округа Бањалука, чији су војни обвезници улазили у састав 2. босанске пешадијске регименте чији се гарнизон налазио у Грацу.⁷¹

Српски народ са Суве Међе је делио судбину свих народа који су били мобилисани у јединице аустроугарске војске. Ратни пут их је водио на сва бојишта Првог светског рата, борили су се на фронтима у Галицији, Сочи, на Дрини, Пијави, у Ердељу, на Карпатима и у Алпима. Неки од њих су били мобилисани у радне батаљоне који су коришћени у позадини. Срби су покушавали на све начине да избегну мобилизацију тако што су се саморањавали, тровали, пили дуван или су се скривали по шумама у тзв. зеленом кадру. Из Бањана су у зеленом кадру били Стеван Мареш, Ђурађ Николић Јозић, Остоја Николић, Јово Николић, Саво Николић, Миле Родић и Стеван Бомаштар, док су из Доброг Села била браћа Новаковићи: Стеван, Марко, Ђуро и Стојан. Крили су се по шумама и тако су избегавали представнике аустроугарских власти које су ангажовале шуцкоре,⁷² јединице састављене од Муслимана и Хрвата, како би пронашли војне бегунце.⁷³

Срби са Суве Међе су били део добровољачког покрета који се у српској војсци борио током Првог светског рата. То су по правилу били појединци који су се сами, својевољно, немобилисани, неприсиљени и неплаћени, у условима угрожености слободе српског народа и одбране државе, стављали у службу и под команду регуларне српске војске. Добровољци су у оружаном борби извршавали најтеже задатке, у сваком тренутку били су спремни да жртвују свој живот. Српски добровољачки покрет у Првом светском рату дао је немерљив допринос коначној победи. Добровољци војске Краљевине Србије били су већином родом са простора Аустроугарске монархије која их је као своје поданике сматрала велеиздајницима, а у случају заробљавања члановима њихових породица претила је смртна казна. За српску војску добровољци нису били нова појава – она се надовезала на ангажовање добровољаца у балканским ратовима. Пре почетка ратних операција у Србију су почели да стижу добровољци из Аустроугарске монархије који су препливали граничне реке Дунав, Саву и Дрину. Они су били распоређени у четничке и добровољачке одреде, а већина њих који су у српску војску ступили током 1914. године страдала је у тешким борбама вођеним на Церу, Дрини и Колубари. Српски исељеници из САД су самоиницијативно прелазили Атлантски океан и успевали да дођу до Србије, где су ступали у редове добровољачких јединица. Међу овим добровољцима из САД налазили су се и Срби рођени у Босанској

⁷¹ Предраг Пузић, *Трајом очева: Срби из дихаћкој, крујској и цазинској среза као аустро-угарски војници и добровољци у српској војсци 1914–1918.* (Пећинци: Народна библиотека, 2017), 13–16.

⁷² Шуцкори (нем. Schutzkorps) – заштитне чете, заштитни војни одреди, нерегуларна милиција. Аустроугарска монархија је ове јединице ангажовала у Босни и Херцеговини и окупираној Србији, а били су познати по многобројним ратним злочинима почињеним над Србима. Доказе о злочинима шуцкора над српским народом прикупио је и објавио историчар Владимир Ђоровић 1920. Вид.: Владимир Ђоровић, *Црна књија: њаиће Срба Босне и Херцеговине за време свейској рајша 1914–1918.* (Београд: Portalibris: ЦЕТ, 2020).

⁷³ М. Ољача, н. д, 72.

Крајини. Највећи број Срба из САД који су у српску војску ступили до 1915. године погинуо је у борбама које су водиле добровољачке јединице. Пошто се радило о елитним јединицама српске војске које су извршавале најтеже борбене задатке, проценат погинулих бораца био је изузетно висок. Добровољци су поделили судбину војске и народа после војног слома новембра 1915. године, преживели су Албанску голготу и доспели на острво спаса Крф.⁷⁴

Од првих ратних окршаја на Источном фронту Срби који су били мобилисани у аустроугарску војску користили су сваку прилику да дезертирају и предају се руској војсци. Срби су били „лаки заробљеници“ јер нису имали мотив да се боре против руске војске. Пошто би се предали, Срби су заједно са осталим војницима вишенационалне аустроугарске војске били спровођени далеко од линије фронта, где су ангажовани на различитим цивилним пословима. Јесени 1914. године међу заробљеним Србима јавила се идеја да ступе у редове српске војске као добровољци.⁷⁵ Доласком на острво Крф српска влада је била суочена са чињеницом да је попуна војске могућа једино добровољцима из редова заробљених аустроугарских војника, односно српских исељеника из САД. Уз помоћ Русије током пролећа 1916. године у Одеси је од добровољаца формирана Српска добровољачка дивизија која се у саставу 47. корпуса руске војске борила на фронту у Добруци заједно са румунском војском.⁷⁶ Борбе у Добруци трајале су од краја августа до краја октобра 1916. године, а током ангажовања на фронту од 7. септембра до 21. октобра 1916. године Српска добровољачка дивизија је учествовала у 5 битака. Коначни губици Српске добровољачке дивизије на фронту у Добруци износили су 8.539 официра, подофицира и војника. Од тог броја погинуло је њих 755, нестало 1.321 (већина од овог броја може се сматрати погинулима), док су рањена 6.463 борца. Укупно је из борбеног строја дивизије било избачено 40,7% њеног састава.⁷⁷

Након избијања револуционарних догађаја у Русији 1917. године започело је пребацивање добровољаца на Солунски фронт где је требало да ојачају српску војску десетковану борбама током лета и јесени 1916. године. Једна група добровољаца је пребачена из луке Архангелск преко Енглеске, Француске и Италије. Другу групу добровољаца бољшевици, који су преузели власт октобра 1917. године, упутили су на исток Транссибирском железницом, а затим су путем који је водио преко корејске

⁷⁴ Предраг М. Вајагић, „Срби из Босанске Крајине међу добровољцима српске војске из Сједињених Америчких Држава“, у: *Година 1918. у српској историји и историографији; Српски добровољци из Русије и Америке у Великом рату – Ђоровићеви сусрећи 2018/2019. године*, уредник Драга Мاستиловић (Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2021), 178–179.

⁷⁵ Предраг М. Вајагић, *Добровољци војске Краљевине Србије колонизовани у Бачкој и Барањи*, књ. I (Нови Сад: Удружење грађана Сасвим друга прича, 2021), 7–8.

⁷⁶ Од укупно 16.568 војника и официра Српске добровољачке дивизије августа 1916, када је јединица упућена на фронт у Добруци, њих 6.177 било је из Босне и Херцеговине. Александар С. Јовановић, „Узроци великих губитака 1. српске добровољачке дивизије у Добруци 1916.“, у: *Добровољци у ослободилачким рајовима Срба и Црногораца*, уредници Петар Качавенда, Никола Б. Поповић и Милорад Манић (Београд: Институт за савремену историју: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца; Кикинда: Комуна, 1996), 126.

⁷⁷ Војин Максимовић, *Сјоменица Прве српске добровољачке дивизије 1916–1926*. (Београд: Просвета, 1926), 175.

луке Дајрен у Жутом мору, Сингапура, Цејлона, Индијског океана и Суецког канала пристизали на Солунски фронт.⁷⁸ Пошто су САД ушле у рат на страни сила Антанте 1917. године, српска влада је послала војну мисију на челу са потпуковником Миланом Прибићевићем. Ангажовањем ове мисије пут Солунског фронта кренуло је близу 6.000 добровољаца у српску војску.⁷⁹

У редовима српских добровољаца из САД ретки су били они који су крочили на тло Србије. За њих је она била земља о којој су слушали само у причама и епским песмама на народним зборовима и у дугим зимским ноћима о родном крају из ког су дошли у САД. Посебно место у тим причама и епизи имао је дој на Косову, односно Видовдан као заветни дан читавог српског народа. Косовско предање било је прихваћено и раширено међу Србима који су живели у Аустроугарској монархији на простору Босанске Крајине, Херцеговине, Баније, Лике, Кордуна, Далмације и Славоније. Ово је било познато потпуковнику Милану Прибићевићу који је из тог разлога сматрао важним ангажовање гуслара Петра Перуна Перуновића. Српско исељеништво је окупљао на зборовима где је његова агитација била праћена народним епским песмама које су подсећале на „издају“ и „издајнике“. Резултат таквог приступа било је да се највећи број добровољаца јавио током обележавања Видовдана 1917. и 1918. године, а да је већина добровољачких чета из САД носила име неког од јунака боја на Косову, као и да су добровољце звали косовским осветницима. Један од важних пропагандних тренутака у добровољачкој акцији била је појава деветорице браће Вајагића који су у исељеничкој штампи представљени као оживљење митских јунака деветорице браће Југовића. Када се међу добровољцима појавио и десети брат из породице Вајагић, најстарији међу њима Ристо прозван је Југ Богданом.⁸⁰ Браћа Вајагићи су родом били из села Суве Међе, најстарији Ристо Вајкана Вајагић био је из Доброг Села, као и његов рођени брат Симо; Симо Ђурђа Вајагић је био из Босанске Бојне, као и његов рођени брат Јово. Из Доброг Села су били Михајло Тодора Вајагић и Стеван Лазара Вајагић, док су из Зборишта била браћа од стричева Триво Илије Вајагић, Марко Јове Вајагић и Лука Стојана Вајагић.⁸¹

Као војници у борбама добровољци су се показали једнако вредним као и

⁷⁸ На тај начин је из Русије на Солунски фронт стигло око 13.500 добровољаца српске војске. Милан Мицић, „Српски добровољачки покрет у Великом рату (1914–1918)“, *Војноисторијски гласник*, посебно издање, (2014), 129–131, 138.

⁷⁹ Предраг М. Вајагић, Дејан М. Маодуш, Владимир М. Павлов, *Амерички Срби добровољци српске војске у Великом рату* (Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2024), 324–325.

⁸⁰ Предраг М. Вајагић, „Вајагићи из Америке – добровољци српске војске“, у: *The Great War 1914–1918: the Kingdom of Serbia, the United States of America and the Serbian American diaspora*, editor Krinka Vidaković Petrov (Alhambra, California: Sebastian Press, 2018), 335–351.

⁸¹ Поред деветорице браће Вајагића у САД су у добровољце српске војске ступили Бошко Петра Вајагић (Добро Село), Ђурађ Лазара Вајагић (Босанска Бојна), Ђуро Василка Вајагић (Бањани), Ђуро Стевана Вајагић (Добро Село), Марко Тодора Вајагић (Бањани), Обрад Ђурађа Вајагић (Босанска Бојна), Петар Стевана Вајагић (Ивањска) и Сава Обрада Вајагић (Босанска Бојна). Као заробљени аустроугарски војници у редове српске војске ступили су Обрад Ђ. Вајагић, Вид Јован Вајагић (Добро Село), Васо И. Вајагић и Никола М. Вајагић (Бањани). Архив Војводине, фонд 496, Лични фонд Михајла Стојаковића, кутије 2, 11, Главни списак Југословенских добровољаца дошавших из Америке од 6. фебруара 1917. до 30. октобра 1918. године.

српски војници. Храброст и пожртвовање српских ратних добровољаца потврђени су током балканских ратова и Великог рата, од Куманова, преко Брегалнице, Цера, Колубаре, голготе преласка Албаније, Солунског фронта до ослобођења Србије. Борећи се и жртвујући своје животе, они су исписали најсветлију страницу добровољачких покрета српског народа у његовој историји. Међу Србима који су у САД ступили у добровољце од 1917. године из Босанске Крајине било је њих 853, од чега је њих 119 било из села среза Велика Кладуша, 68 из среза Цазин, а 245 из среза Босанска Крупа.⁸² Велики број ових добровољаца је за своју храброст и јунаштво одликован војничким Карађорђевићим звездама и медаљама за храброст „Милош Обилић“. Носиоци највишег војничког одликовања Карађорђевићеве звезде били су: из Бањана Јован Бомаштар, Јово Дакић, Стојан Дакић, Ђурађ Николић; из Ивањске Симо Јовичић; из Баштре Триво Каран, Божо Поповић, Лазар Рашета, Лазар Шијак; из Доброг Села Триво Ловрић, Перо Поповић, Ристо В. Вајагић; из Главице Блажо Т. Бјелић; из Глинице Митар Бабић, Петар Бабић, Стојан Бјелић, Марко Бојација, Станко Ј. Вигњевић, Симо Опачић, Стојан Ољача, Адам Шаша, Стојан Шевић; из Босанске Бојне Лазар Ђ. Вајагић, Симо С. Гоговић, Дамјан Зорић, Јован Опачић, Петар В. Зонић.⁸³

По размерама и последицама једно од најтежих искустава и искушења са којима се српски народ на Сувој Међи, као и у целој Босни и Херцеговини, суочио током Првог светског рата била је глад. Одлазак великог броја мушкараца у рат, одвођење неподобних мушкараца у логоре, убијање радно способног становништва од стране шуцкора за последицу је имало смањење приноса. Недостајућу радну снагу нису могле да надоместе жене, деца и старци, а становништво је додатно било погођено реквизицијом стоке за ратне потребе. На ово се надовезала велика суша 1916. године када су се појавили први знаци глади која је кулминирала јесени и зиме 1917/18. године. Савременици су забележили како је гладан народ прекопавао брда у потрази за корењем, кидао и јео траву и лишће. Поред тога јели су се кора са дрвета, жир, ресе лешника, слама и остаци кошница. Историчарка Мара Шовљаков указује да је током Првог светског рата смртност деце у Босни и Херцеговини била „енормна“. Међу више од 100.000 умрле деце највећи број је страдао од глади. Свест о националном јединству довела је до организовања акције Срба који су живели у осталим крајевима Аустроугарске монархије са циљем да се пружи помоћ српској деци из Босне и Херцеговине. Помоћ у виду новчаних прилога преко Црвеног крста стигла је и од српских исељеника у САД. Као резултат ове акције више од 10.000 деце је спасено од глади тако што су била смештена у православне породице широм Карловачке митрополије.⁸⁴

Завршетком Првог светског рата Срби са Суве Међе нашли су се у границама нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије. Међу важнијим одлукама нове државе било је укидање заосталих феудалних односа, земља је одузета

⁸² П. Вајагић, *Срби из Босанске Крајине...*, 184–185.

⁸³ М. Ољача, *н. г.*, 76–77; *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji...*, 41; Бранко В. Врањешевећ, *Српска села на Сувој Међи: (од Ђорковаче до Петрове горе): Сџабанца, Зборишће, Градина, Бојна, Глиница, Пољана, Дреновац* (Нови Сад: ЈКП Информатика: Змај, 2004), 59–60.

⁸⁴ За више вид: Мара Шовљаков, *Глад у Босни и Херцеговини и смештање 10.000 деце у Карловачку митрополију: 1917–1920* (Бања Лука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021).

од ага и бегова и предата сељацима који су је обрађивали. У села су почели да се враћају војници из бивше аустроугарске војска, преживели заробљеници, као и добровољци српске војске. Такође, на слободи су се нашли и сви заточеници из аустроугарских логора и затвора. Срби су се вратили својим свакодневним пословима у пољопривреди и сточарству. Један број млађих људи је кретао у миграције са циљем да пронађе посао у градовима и индустрији која се тамо налазила. Опоравак од страдања у рату прекинула је Велика економска криза 1929. године када је престао прилив новца из САД који су својим породицама слали исељеници.⁸⁵

За нову државу Краљевину СХС аграрна реформа је постала једно од најважнијих питања. Извршена је експропријација обрадивог земљишта од великих поседника, а из тако формираног фонда земља се делила онима који су је обрађивали, при чему нису имали земљу у власништву или је нису имали довољно. Првенство приликом додељивања ове земље имали су инвалиди, удовице и сирочад ратника, војници и добровољци, који су се борили за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Предвиђено је да добију само ону површину земље коју су са својом породицом могли да обраде. Добровољци српске војске у Првом светском рату насељени су у колонијама – новим насељима, на територији Бачке, Баната, Славоније, Косова и Метохије.⁸⁶ Поред решавања проблема „глади за земљом“ аграрна реформа је послужила и као средство за успостављање националне равнотеже српског етникума на војвођанском простору и у Старој Србији. С друге стране, колоније у Славонији требало је да послуже као жива граница према Мађарској и њеним захтевима за ревизијом граница које су проистекле из мировних уговора.⁸⁷ Међу овим колонистима било је и Срба са Суве Међе – у Бачку је насељено 38 добровољаца, а њихов број по селима је био следећи: Бањани (1), Збориште (8), Глиница (9), Добро Село (5), Босанска Бојна (4) и Стабанца (11).⁸⁸

Краткотрајни Априлски рат 1941. године и војнички пораз за последицу су имали нестанак Краљевине Југославије. Она је окупирана од стране Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, док су се територије Хрватске, Срема, Босне и Херцеговине нашле у границама Независне Државе Хрватске (НДХ). Јединице немачког Вермахта су 12. априла 1941. године ушле на територију Босанске Крајине, а селу у Велики

⁸⁵ М. Ољача, *н. д.*, 79–83; Б. Враћешевић, *н. д.*, 61–64.

⁸⁶ На територији Краљевине СХС формирано је укупно 190 добровољачких колонија: Војводина 89, Барања 7, Славонија 80 и срез Вуковар 14. На простор Косова и Метохије од 1918. до 1941. године колонизовано је око 13.706 породица са преко 58.000 људи, који су своје нове домове подигли у 594 насеља и колонија. У Вардарску Македонију колонизовано је око 6.300 породица које су распоређене у близу 400 насеља и колонија. П. Вајагић и др. *Амерички Срби добровољци српске војске...*, 305–307; Александар Павловић, „Просторни распоред Срба и Црногораца колонизованих на Косово и Метохију у периоду између 1918. и 1941. године“, *Баштина*, бр. 24, (2008), 243; Vladan Jovanović, „Vardarska banovina: društveno-politička skica“, *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, god. 28, br. 1, (2010), 59–60. За питање насељавања колониста на Косово и Метохију између два светска рата вид: Александар Павловић, *Свакодневни животи колониста на Косову и Метохији 1918–1941. године* (Лепосавић: Институт за српску културу, 2011).

⁸⁷ Предраг М. Вајагић, *Добровољци војске Краљевине Србије колонизовани у Бачкој и Барањи*, књ. II М–III (Нови Сад: Удружење „Браћа Вајагић“, 2022), 9.

⁸⁸ Архив Војводине, фонд 98, Комисија за ликвидацију аграрне реформе, Именички регистар добровољаца.

Радић⁸⁹ распали су се делови 55. пешадијског пука југословенске војске. Споразумом између Немачке и Италије 10. маја 1941. године територија Босанске Крајине нашла се у оквиру италијанске окупационе зоне. Италијанска војска је распоредила своје јединице у Босанској Крупи, Отоци, Љусини и Блатни, одакле су се повукле након споразума који је потписан између Италије и Анте Павелића, поглавника НДХ. Споразум је предвиђао да се италијанска војска повуче из тзв. демилитаризоване зоне, а да власт пређе у руке усташа. У исто време Анте Павелић је у Загребу примио делегацију која му је у име 1.500 Муслимана са простора Босанске Крупе пренела њихову спремност да положи своје животе за НДХ.⁹⁰ Административно НДХ је била подељена на 22 велике жупе, од који је велика жупа Крбава – Псаг формирана 16. јуна 1941. године. Њено седиште се налазило у Бихаћу, а простирала се на срезове Бихаћ, Босанска Крупа, Босански Петровац, Босанско Грахово, Цазин, Велика Кладуша и Кулен Вакуф.⁹¹ На челу велике жупе Крбава – Псаг налазио се Љубомир Кватерник.⁹²

	1921.		1923.
	Срби	Муслимани	Срби
Ивањска	856	-	1.114
Главица	361	-	430
Баштра	468	-	545
Бањани	1.177	-	1.340
Добро Село	1.447	218	1.440
Стабанца	1.326	4	1.482
Збориште	948	-	1.252
Градина	230	-	237
Глиница	3.664	2.087	2.884
Босанска Бојна			1.672
УКУПНО	10.477	2.309	12.396

Табела 2. Кретање броја становника Суве Међе 1921–1923.⁹³

⁸⁹ Село припада општини Босанска Крупа.

⁹⁰ Бранко Ј. Бокан, *Геноцид над Србима Босанске Крајине: 1941–1945* (Београд: Европско слово, 1996), 6–24; Бранко Ј. Бокан, „Кулминација усташког геноцида над Србима у Босанској крајини у љето 1941. године“, у: *Геноцид над Србима у II светском рату*, уредник Радован Самарџић (Београд: Музеј жртва геноцида: Српска књижевна задруга, 1995), 224–228.

⁹¹ Rajka Vućin, „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH“, *Arhivski vjesnik*, god. 44, (2001), 218.

⁹² Био је рођени брат Славка Кватерника, заменика поглавника Анте Павелића и носиоца највишег усташког официрског чина. Син Славка Кватерника био је Еуген Дидо Кватерник који је до септембра 1942. контролисао рад усташких логора смрти и организовао спровођење репресије и геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима.

⁹³ Попис становништва 1921. спровела је Краљевина СХС, а попис православних верника из 1923. извршила је Српска Православна Црква. Попис који је 1931. спроведен у Краљевини Југославији не

У селима Суве Међе власт су преузеле усташе и за заповеднике именовале бивше жандарме из редова Муслимана и Хрвата. Тако је у Стабанци заповедник постао бивши жандарм Мартин Пилингер, у Градини Тома Штрукељ, док је Авдиш Мујагић, грађевински радник из Отоке, постао вођа усташа које су контролисале Ивањску, Баштру, Бањане и Добро Село. Они су командовали великим бројем добровољаца и заврбованих сељака из редова локалних Муслимана, чиме је створена група која ће током лета и јесени 1941. године починити стравичне злочине над српским народом. Током маја све школе на Сувој Међи су прекинуле рад, уведена је забрана коришћења ћириличног писма, а од Срба се захтевало да предају оружје које су имали по кућама. До средине јула 1941. године јединице италијанске војске су напустиле западни део Босанске Крајине, након чега почиње талас усташких злочина. Прва усташка акција је започела 14. јула када су под изговором да шаљу људе на рад по селима Суве Међе сакупили преко 200 виђенијих српских домаћина. Сви они су одведени у усташки логор који се налазио у Госпићу, а потом су побијени и бачени по јамама Велебита. Убрзо након ове акције усташе су почеле да убијају по селима Суве Међе, а злочини су кулминирали крајем јула након што је већа група Срба ухваћена на вашару у Босанској Крупи. Ликвидације су вршене код Соколског дома у Босанској Крупи, на Црном језеру, на Брскавцу код Отоке и у подножју брда Плавно.⁹⁴

На вести о покољу Срби из Ивањске су организовали страже које су 29. јула 1941. године отвориле ватру на усташе које су покушале да пређу реку Уну и уђу у село. Наредног дана устаници су заузели железничку станицу Блатна на Унској прузи која је повезивала Нови Град са Бихаћем, а народ из Баштре, Бањана, Доброг Села, Главице и Зборишта је позван да пружи отпор усташама. Већ 31. јула усташе су из Отоке напале српска села у долини Уне због чега народ креће у збег на Банију. Срби који су остали у својим кућама су побијени, 2. августа усташе су запалиле православне цркве у Добром Селу и Бањанима, а срушен је споменик краљу Петру I Карађорђевићу на брду Ђорковачи. Након овог таласа убијања наступило је кратко затишје у коме су усташке власти предвођене Мартином Пилингером позивале Србе да се врате својим кућама уз гаранције за безбедност. Већи део Срба прихвата ове гаранције, а неке породице добијају пропуснице за одлазак у Србију.⁹⁵

Усташка команда из Загреба је наредила да терен дуж железничке пруге Босанска Костајница – Нови Град – Бихаћ буде „очишћен“ од војно способних

приказује податке по местима већ само по општинама Отока (срез Босанска Крупа) 6.518 Срба, 4.584 Муслимана, 64 Хрвата; Бужим (срез Босанска Крупа) 4.596 Срба, 5.763 Муслимана, 10 Хрвата; Врнограч (срез Цазин – подаци за Бојну и Глиницу даги су збирно) 4.257 Срба, 5.381 Муслиман, 19 Хрвата. *Дефинитивни резултати пописа становништва: од 31 јануара 1921 год.* (Београд: Општа државна статистика, 1932), 162–165, 172–173; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Knj. 2. Prisutno stanovništvo po veroispovesti* (Београд: Општа државна статистика, 1938), 110–111; *III Шемаћизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке: за јогину 1923. времена сјања 31. децембра 1923.* (Бања Лука, 1925), 67–73.

⁹⁴ Број Срба које су одвеле усташе из села Суве Међе је следећи: Ивањска 42, Бањани 3, Баштра 4, Добро Село више од 50, Главица 1, Стабанца 40, док је остатак био из Глинице и Босанске Бојне. М. Ољача, *н. г.*, 89–112; Б. Врањешевећ, *н. г.*, 69–71.

⁹⁵ М. Ољача, *н. г.*, 120–124.

мушкараца. Извршење наредбе је започело 22. августа 1941. године када су усташе из Отоке, Бужима, Врнограча и Велике Кладуше, помогнуте усташама из Бихаћа, Цазина и Глине, кренуле на српска села дуж Суве Међе. У данима који су уследили на најсвирепији начин побијено је преко 1.000 Срба из Стабанце, Доброг Села, Зборишта, Градине и њихових засеока. Народ из Баштре и Бањана који је кренуо да се склања у збег на Банију усташе су делом масакрирале у потоку Јавници код села Котарана и у шуми Растовачи у близини Двора на Уни.⁹⁶

У прва два месеца устанка по српским селима Суве Међе, као и на читавом простору среза Босанска Крупа, створене су мање наоружане групе које су имале између 10 и 50 људи. Устаници су себе називали „герилцима“, а негде „четницима“, пошто комунисти још увек нису имали велики утицај у народу. На челу ових наоружаних устаничких група били су по правилу људи који су прошли војну обуку, храбри и одлучни у борби. Неки од њих су у бившој југословенској војсци били подофицири или су служили у жандармерији. Свака група је имала свој терен где је изводила акције, давала стражу и извиђала. Нису се удаљавали од свог села, осим у случајевима када су морали да се повлаче пред нападом бројчано јачих и боље наоружаних усташа. Непосредно пред усташки покољ 21. августа 1941. године формирана је јединствена команда ових наоружаних група када су комунисти основали Штаб герилских одреда Крупа–Сана. Овој групи одреда прикључили су се устаници из села у долини реке Уне, док су устаници из Зборишта, Босанске Бојне, Стабанце и Глинице били повезани са партизанским одредима на Банији. За време док се народ налазио у збегу на Банији, устаници су се држали пасивно и осим заштите народа није било напада на усташе. Након повратка из збегу у Ивањској се осамосталила група од око 20 устаника под командом Николе Дакића, док је бројнија била група на Бањанима којом је командовао Божо Скенцић. У овим групама није било комуниста, а Божо Скенцић је био осуђен на смрт од стране партизана у Подгрмечу због национализма и убијања Муслимана. Њих двојица су одбијали да се ставе под команду партизана, а крајем децембра 1941. године своје групе ујединили су и назвали „Команда Торковача“. Овакво деловање партизанска команда није прихватила, и када се ова група јануара 1942. године нашла на Банији, била је расформирана. Вође групе Никола Дакић и Божо Скенцић су стрељани заједно са још двојицом бораца, док су остали распоређени у састав крајишких партизанских јединица.⁹⁷

Почетком 1942. године након повлачења партизана усташе су 26. јануара организовале нови упад у села Суве Међе у долини Уне. Због брзине усташког упада знатан део народа није успео да пође у збег на Банију, а највише су страдали Бањани и Добро Село где су усташе побиле читаве породице Стојисављевића, Ландупа, Поповића, Дејановића, Крнетића, Родића, Керкеза и Шибара. Из збегу на Банији народ се вратио тек када је дошло пролеће, а заштиту им је пружала партизанска чета из Дворског батаљона. Током пролећа у Ивањску су дошле јединице Вермахта. Немачки војници су водили борбе са партизанским одредима на Сувој Међи, а почетком новембра дошло је до њиховог повлачења.⁹⁸

⁹⁶ Б. Врањешевих, *н. г.*, 73–78.

⁹⁷ *Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji...*, 95–116.

⁹⁸ М. Ољача, *н. г.*, 159–166, 168.

Партизанске снаге су 4. новембра 1942. године заузеле Бихаћ, а убрзо после тога Босанску Крупну, Цазин, Бужим и Велику Кладушу. Слободна територија је названа Бихаћка република, а народ се вратио у српска села на Сувој Међи. Велики број младих из овог краја понесен победом партизана ступа у редове јединица 1. босанског народноослободилачког корпуса који је формиран 9. новембра 1942. године. Комунисти нису дозволили освету Срба према Муслиманима за почињене злочине током 1941. и 1942. године. Народ је био слободан око сто дана и током тог времена појавила се нада да је дошао крај страдању и патњи. Међутим Немци, Италијани и усташе су за то време припремили напад на Бихаћку републику који је отпочео 22. јануара 1943. године. Немачка 369. „Вражја дивизија“⁹⁹ је 26. јануара 1943. године из правца Глине заузела Босанску Бојну, а затим и Цазин, док је 3. усташка планинска бригада преко Ивањске и Отоке ушла у Босанску Крупну. Овај нагли продор усташа натерао је српски народ са Суве Међе на нови збег који се по великој зими и снегу кретао ка Босанској Крупни и Грмечу. У том збегу од смрзавања, исцрпљености и глади страдало је много људи, а највише старије особе и деца. Велике губитке у биткама на Неретви и Сутјесци 1943. године претрпела је 7. банијска дивизија у чијим јединицама је било пуно бораца из села Суве Међе.¹⁰⁰ Преживели су се вратили својим кућама где их је дочекало ново страдање када је избила епидемија тифуса коју су донели мушкарци пуштени из усташког логора у Костајници. Од тифуса умире велики број људи пошто нису имали помоћ лекара, као ни лекове.¹⁰¹

Усташе уз помоћ јединица немачког Вермахта су јаким снагама браниле Унску пруту, из својих утврђења непрестано су упадале у Ивањску, Баштру, као и засеке Бањана и Доброг Села. Ипак од 1944. године усташе се више нису усуђивале да улазе дубље у простор Суве Међе те су они засеци који су били даље од пруге били безбедни. Народ је могао да предахне од сталних збегова и погрома којима је био изложен. Своја утврђења усташе су напустиле априла 1945. године, а у исто време партизанске јединице улазе у Босанску Крупну, Отоку, Цазин, Велику Кладушу, а после шестодневне борбе ослобођен је и Бихаћ. Српски народ са Суве Међе дочекао је слободу од усташких злочина и погрома. Наступило је време сабирања ратом растављених породица и рођака, пребројавања страдалих, ишчекивања повратника из логора и рата. У данима који су следили многи се нису вратили у своја родна села. Срби из села Суве Међе дали су партизанским јединицама бригаду са преко 1.000 бораца, највећи број њих се борио у редовима 7. банијске дивизије.

Тачан број страдалих Срба са Суве Међе током Другог светског рата никада није утврђен. Према резултатима Савезне комисије за попис жртава рата 1941–1945. коју је 17. јуна 1964. године формирало Савезно извршно веће СФР Југославије на простору Суве Међе страдало је 3.087 људи.¹⁰²

⁹⁹ 369. легионарска дивизија Вермахта формирана је током лета и јесени 1942. на немачком војном полигону Штокерау у Аустрији од регрута из НДХ и немачког командног и војно-стручног особља. Наследила је традицију хрватске 369. легионарске пуковније која се борила код Стаљинграда.

¹⁰⁰ Према подацима Бранка В. Врањешевића, из села Суве Међе погинуло је 108 бораца у редовима 7. банијске дивизије током 1943. године. Б. Врањешевић, *н. г.*, 98–106.

¹⁰¹ М. Ољача, *н. г.*, 170–184.

¹⁰² Број жртава преузет из пописа: *Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 1]*,

	злочини устаха и Немаца, болест, збег	погинули борци у НОБ-у	умрли заробљени војници	погинули у Априлском рату
Ивањска	199	40	1	-
Главица	61	41	-	-
Баштра	76	12	-	2
Бањани	194	48	-	-
Добро Село	446	77	2	-
Стабанца	466	56	-	-
Збориште	465	24	-	-
Глиница	332	79	1	-
Градина	118	6	-	-
Босанска Бојна	237	104	-	-
УКУПНО	2.594	487	4	2
УКУПНО СУВА МЕЂА	3.087			

Табела 3. Страдали и погинули Срби са Суве Међе у Другом светском рату
према Савезној комисији за попис жртава рата 1941–1945.

Донекле другачије бројке погинулих борца у НОБ-у износи хроничари села Суве Међе. Према Младену Ђ. Ољачи из Баштре је погинуло 17 бораца, из Доброг Села 67, из Главице 32, из Ивањске 55, из Бањана 61; док је према Бранку В. Врањешевићу из Стабанце, Зборишта, Босанске Бојне, Градине и Глинице погинуло 290 бораца, укупно 522 борца.¹⁰³ Када су у питању цивилне жртве рата, према подацима које је сакупио Младен Ђ. Ољача у Баштри је страдало 36 људи, у Добром Селу 177, у Главици 22, у Ивањској 60, у Бањанима 172 човека; док је према истраживањима Бранка В. Врањешевића у Стабанци страдало 518 људи, у Зборишту 450, у Босанској Бојни 266, у Градини 173, у Глиници 341, укупно 2.215.¹⁰⁴

Завршетак Другог светског рата је српском народу на Сувој Међи донео период мира, током кога је морао да се суочи са новим околностима живота у социјалистичкој Југославији. Нове револуционарне власти настале у рату, на челу са комунистима, политиком братства и јединства спречиле су кажњавање већине припадника усташког покрета међу Хрватима и Муслиманима за почињене злочине током рата. Када су се вратили својим селима после четири ратне године, Срби су се сусрели са спаљеним

Banovići – Bosanski Novi (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992); *Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 2]*, *Bosanski Petrovac – Ključ* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992); *Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 3]*, *Konjic – Sanski Most* (Beograd: Savezni zavod za statistiku 1992); *Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 4]*, *Sarajevo – Živinice* (Beograd : Savezni zavod za statistiku, 1992).

¹⁰³ М. Ољача, *н. г.*, 195–198; Б. Врањешевић, *н. г.*, 99–106.

¹⁰⁴ М. Ољача, *н. г.*, 198–211; Б. Врањешевић, *н. г.*, 112–144.

кућама, запуштеним њивама, уништеним сточним фондом и недостатком радне снаге која је побијена у рату. Од нове државе потребна помоћ никада није стигла, уместо ње понуђена им је могућност за нову сеобу у Војводину. Многе српске породице су прихватиле позив да се преселе и отпочну нови живот, а разлога је било превише. Главни разлози су били економске природе пошто у пасивним крајевима, какав је била Сува Међа, није постојала могућност за напредак. Важан разлог су били несигурност и одсуство вере у даљи заједнички живот са комшијама Муслиманима који су починили страшне злочине који се нису могли заборавити и потиснути. Такође, у социјалистичкој Југославији свака врста јавног манифестовања припадности српском народу сматрала се националистичким испадом и повлачила је за собом мере репресије. На просторе Војводине са Суве Међе прве су стигле породице које су рат провеле на територији Србије као избеглице. Ове породице су у мају 1945. године дошле прво у Темерин, где су се сусреле са родбином која је овде колонизирана између два светска рата, а затим су пребачене у Парабућ.¹⁰⁵ Овде су били ангажовани на пољопривредним радовима по имањима Немаца који су напустили своје куће јесени 1944. године. Међутим, када су послови завршени, нове власти су одлучиле да ових стотинак породица врате на Суву Међу пошто је у Парабућ требало да се доселе колонисти са југа Србије из Прокупља и Куршумлије. Организовано колонизацијом било је обухваћено становништво Босанске Бојне, Стабанце, Зборишта, Глинице и Градине, одакле су се у периоду 1945–1948. године одселиле 333 породице са 1.827 људи. Прва група колониста је колонизацију добила почетком 1946. године у банатским селима Потиском Светом Николи¹⁰⁶ и Шупљаји.¹⁰⁷ Касније је 110 породица колонизирано у Парабућ, а 58 породица колонизирано је у Темерин. Поред ових насеља мањи број Срба из ових села колонизацију је добио у Оцацима 25 породица, Руми 13, Вршцу 11, Светом Хуберту¹⁰⁸ 7, Бачком Јарку 4, Бочару 5, Кули 3, Новој Паланци¹⁰⁹ 4, Новим Шовама¹¹⁰ 4, Инђији 2, Степановићеву 1, Жабљу 1, Каћу 1, Старој Пазови 1 и Зрењанину 1.¹¹¹ У селима Суве Међе дуж долине реке Уне изостала је организована колонизација већих група, осим 23 породице из Ивањске које су насељене у Нову Тополу код Бајалуке и 49 породица из Доброг Села које су колонизоване у Руми. Становништво ових села је било разбацано по више насеља широм Југославије; из Ивањске је у Земун насељено 6 породица, у Шупљају 1, у Бочар 2, у Славонску Пожегу 3, у Букин¹¹² 9, док је у села Баната отишло 7 породица, а у Славонију 2; из Главице је у Нову Гајдобру отишло 9 породица, у Букин 3, у Футог 4, у Земун 1, у Бочар 1, у Куцуру 2, у Обровац 1, у Шупљају 1, у Кленак 1, у Руму 3, у Бачко Добро Поље 4, у Бјелу Лозу¹¹³ 1, Карађорђево 1 и Стару Пазову 2; из Баштре је

¹⁰⁵ Данас село Рагково у општини Оцаци.

¹⁰⁶ Данас Остојићево у општини Чока.

¹⁰⁷ Данас Крајишник у општини Сечањ.

¹⁰⁸ Данас Банатско Велико Село у општини Кикинда.

¹⁰⁹ Данас Бачка Паланка.

¹¹⁰ Данас Равно Село у општини Врбас.

¹¹¹ Б. Врањешевих, *н. г.*, 281–291. За више о колонизацији која је спроведена у периоду 1945–1948. вид: Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji: 1945–1948* (Novi Sad: Matica srpska, 1984).

¹¹² Данас Младеново у општини Бачка Паланка.

¹¹³ Општина Подгочац, средишња Славонија.

у Оцаке насељено 12 породица, у Куцуру 9, у Букин 6, у Темерин 2, у Шупљају 1, у Футог 2, у Нови Сад 2, у села широм Војводине 7, а у Славонију 12; из Бањана у Гајдобру су насељене 2 породице, у Бочар 13, Руму 37, у Куцуру 5, у Оцаке 17, у Футог 10, у Путинце 11, у Бачко Добро Поље 2, у Земун 4, у Сарчу¹¹⁴ 6, у Бачку Паланку 2, у Кленак 1, у Буљкес¹¹⁵ 1, у Апатин 1, у Вршац 1, у Обровац 1, у села широм Војводине 16, а у Славонију 7; из Доброг Села у Руму је насељено 49 породица, у Никинце 3, у Бачки Јарак 1, у Куцуру 3, у Бочар 3, у Темерин 4, у Гајдобру 2, у Оцаке 4, у Путинце 3, у Буљкес 7, у Нове Шове 1, у Футог 2, у Сарчу 1, у села широм Војводине 14, а у Славонију 24.¹¹⁶

Колонизација становништва Суве Међе већим делом у Војводину и мањим у Славонију означила је почетак опадања укупног броја становника, односно тихог одласка Срба са овог простора. Породице су кретале у сеобе за својим рођацима, млади су одлазили у градове на школовање одакле се више никад нису вратили, а развој индустрије је тражио радну снагу на селу. Временом у селима Суве Међе остајала су старачка домаћинства и она су била осуђена на тихо нестајање. У исто то време Муслимани полако постају већинско становништво у некада српским селима. Од свих села једино у Босанској Бојни, Ивањској и Главици није било досељавања Муслимана. Растао је притисак на Србе који су преостали да напусте своја имања. Српска имања су се продавала за мале паре ако је било заинтересованих, својим комшијама Муслимани су поручивали: „Зашто не идете и ви када су ваши отишли“ или „Зашто да купујем када ће нам остати цабе када ви одете“.¹¹⁷

	1948/1951. ¹¹⁸		1961.		1971.	
	Срби	Мусл.	Срби	Мусл.	Срби	Мусл.
Ивањска	807	-	792	7	703	1
Главица	308	-	284	-	221	2
Баштра	287	-	241	-	150	57
Бањани	930	-	926	1	658	47
Добро Село	999	-	496	668	181	1.179
Стабанца	552	-	259	59	172	575
Збориште	214	-	269	211	84	710
Глиница	815	-	1.230	10	247	50
Градина	967	-	122	9	44	165
Босанска Бојна	927	-	902	1	721	-
УКУПНО	6.806	-	5.521	1.047	3.181	2.984

Табела 4. Кретање броја становника Суве Међе 1948–1971.¹¹⁹

¹¹⁴ Данас Сутјеска у општини Сечањ.

¹¹⁵ Данас Бачки Маглић у општини Бачки Петровац.

¹¹⁶ М. Ољача, *н. г.*, 292–298.

¹¹⁷ Б. Врањешевих, *н. г.*, 283.

¹¹⁸ Резултати пописа 1948. и 1951. М. Ољача, *н. г.*, 294–295; Б. Врањешевих, *н. г.*, 279.

¹¹⁹ *Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije podaci po naseljima i opštinama*, Кnjига III (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994), 54, 61, 118; *Popis stanovništva*,

	1981.		1991.		2013.	
	Срби	Мусл.	Срби	Мусл.	Срби	Мусл.
Ивањска	580	-	616	-	291	2
Главица	157	-	119	-	7	-
Баштра	94	89	66	120	4	198
Бањани	328	181	255	244	39	292
Добро Село	87	1.469	52	1.673	-	2.239
Стабанца	105	758	87	852	1	814
Збориште	65	957	82	1.240	-	1.188
Глиница	182	151	195	137	-	119
Градина	7	277	5	287	27	298
Босанска Бојна	516	2	457	1	47	14
УКУПНО	2.121	3.884	1.934	4.554	416	5.045

Табела 5. Кретање броја становника Суве Међе 1981–2013.¹²⁰

Смрћу Јосипа Броза 1980. године нестала је личност која је својим ауторитетом била један од најважнијих темеља на коме је почивала социјалистичка Југославија. Изостанак реформи политичког и економског система, као и међународни утицај, били су главни разлози њеног распада. Комунистички једнопартијски систем није успео да пронађе решења за економску кризу која је за последицу имала јачање национализма у југословенским републикама што је обновило националне сукобе из прошлости. Народе Босне и Херцеговине у првом вишестраначком парламенту представљале су Српска демократска странка (СДС), муслиманска Странка демократске акције (СДА) и Хрватска демократска заједница (ХДЗ). Након што је јуна 1991. године избио грађански рат у Југославији, посланици СДА-а и ХДЗ-а октобра 1991. године, на предлог председника Председништва БиХ Алије Изетбеговића, усвојили су Акт о суверености Босне и Херцеговине. Следећег месеца хрватски народ је прогласио Хрватску заједницу Херцег-Босне. Одговор Срба у БиХ уследио је у јануару 1992. године, када су прогласили Републику српског народа Босне и Херцеговине, која је касније названа Република Српска (РС). Пуцњи на српске сватове у Сарајеву 1. марта 1992. године од стране наоружаних Муслимана означили су

domaćinstava i stanova u 1971. godini. Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije podaci po naseljima i opštinama, Knjiga II (Београд: Савезни завод за статистику, 1994), 43, 50, 105.

¹²⁰ *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, Knjiga I podaci po naseljima i opštinama* (Београд: Савезни завод за статистику: Савремена администрација, 1991), 70, 76, 132; *Попис 1991*, електронски извор (Београд: Савезни завод за статистику, 1998); *Сјановнишићво. 1, Национална йриядност: йодаци йо насељима и ойишинама: Попис сјановнишићва, домаћинсјава, сјанова и йоьйривредних йаздинсјава у 1991. йодини* (Београд: Савезни завод за статистику, 1993); Резултати пописа у Босни и Херцеговини 2013. године, <http://www.statistika.ba/> (приступљено 31. марта 2025).

почетак оружаног сукоба који је убрзо прерастао у грађански рат. Европска заједница је Босну и Херцеговину априла 1992. године признала као независну државу. Југословенска народна армија (ЈНА) се до 20. маја 1992. повукла са територије Босне и Херцеговине, а пре тога је, 12. маја 1992. године, Скупштина РС донела одлуку о формирању Војске Републике Српске (ВРС).

Од тренутка избијања сукоба у Хрватској током пролећа и лета 1991. године односи између Срба и Муслимана на простору Суве Међе били су напети. Провокације Муслимана који су имали апсолутну већину у Бужиму, Отоци и Цазину према српским селима од реке Уне до реке Глине бивале су све чешће. Међу Србима је владао страх да им се не понове погром и страдање као 1941. године. Самоиницијативно организовале су се сеоске страже које су биле слабо наоружане, углавном ловачким и трофејним наоружањем. Средином маја 1992. године јединице ЈНА су напустиле Бихаћ, претходно уништивши војни аеродром Жељава. Срби запослени у органима управе, као и у индустријским предузећима, добијали су отказе, а били су смењени са руководећих места у привреди, просвети и здравству. Са простора Баније која се налазила у саставу Републике Српске Крајине (РСК) на Сувој Међу упадала је српска паравојна формација „Шилтови“¹²¹ која је пуцала на муслиманска села. Након њиховог повлачења Муслимани су по правилу нападали српска села, а у једном од тих напада од гранате августа 1992. погинула су два Србина у Градини. Током састанка са представницима власти Републике Српске становништву Босанске Бојне, Глинице, Градине, Зборишта и Стабанце било је саопштено да не могу добити војну помоћ, те да је за њих најбоље да се организовано иселе у Приједор. На збору у Босанској Бојни донета је одлука да се српски народ из ових села исели. Највећи део је прешао на простор Баније и Кордуна, док је мања група отишла у село Трнопоље код Приједора. Приликом повлачења припадници 505. бужимске и 506. кладушке бригаде Армије Босне и Херцеговине (АрБиХ) минобацачима су напали Босанску Бојну и том приликом су погинула 24 цивила, док је њих 18 рањено.¹²²

Српска села Суве Међе која су се налазила у долини реке Уне била су у повољнијем положају јер су се наслањала на Нови Град и територију РС. Током пролећа 1992. народ се био повукао јужно од Ђорковаче, а на Ђурђевдан 6. маја пале су прве српске жртве када су убијена двојица младића из засеока Глодина који су држали стражу на коти 405. Двадесетак дана касније на брду Ђуша убијена су још два Србина, након чега су Муслимани запалили 20 српских кућа у Баштри. Наређењем команданта 1. Крајишког корпуса ВРС 15. јуна 1992. године формирана је 1. лака пешадијска бригада (1. лпбр) у Новом Граду чији су делови јединица одмах упућени да заштите Србе на Сувој Међи. До 1. јула 1992. године формирала се линија одбране која се потезала линијом река Уна – Осмача – Пањак – Шербула – кота 405 – Бањани – Николића Глава, чиме је исцртана граница српског етничког простора на Сувој

¹²¹ Командант ове паравојне формације је био Сениша Мартић Шилт по чијем надимку је јединица добила име. Фебруара 1993. ова паравојна јединица је распуштена, а њени припадници су ушли у састав Војске Републике Српске Крајине (ВСК).

¹²² Бранко В. Врањешевећ, *Тронећа на којој Срба више нема: Босанска Крајина, Банија и Кордун* (Нови Сад: Прометеј, 2014), 97–116.

Међи. Током маја формиране Ивањштанска и Бањанска чета улазе у састав 3. батаљона 1. лпбр, а команду над бригадом у августу 1992. године преузима потпуковник Ранко Дабић. Реорганизацијом 13. септембра 1992. јединица мења име у 1. новоградска пешадијска бригада (1. нгпбр), а 15. новембра 1994. године бригада је ушла у састав 2. крајишког корпуса ВРС.¹²³

Осим повремене размене ватре, на линији фронта дуж Суве Међе владало је релативно замишљење све од 11. јануара 1993. године када су три батаљона из састава 505. бужимске бригаде АРБиХ помоћу диверзантским групама „Хамзе“ и „Газије“ изненада извршили напад. Муслиманске снаге су нападе на правцу Бањани – Добро Село и успеле су да преузму контролу над стратешки важним тачкама кота 405, Кедића Глава и Николића Глава. Контранапад јединица 1. нгпбр 24. јануара 1993. године није успео, при чему су укупни губици били 52 погинула, 37 рањених и 4 заробљена борца. Нова линија фронта се протезала правцем Грковац – Велика Окретаљка – Булеђани – Липа, са помоћном линијом Грковац – кота 447 – Глодина, одбрана је била организована за све чете у првој линији, док је резервна чета била смештена на Вајагића Коси.¹²⁴

Током априла 1993. године Србе родом из Босанске Бојне који су били распоређени у јединицама ВСК на простору Баније и Кордуна тада пуковник Илија Исак¹²⁵ је организовао у Бојанску чету која је имала 210 бораца. Након припрема 27. априла 1993. године на фронту ширине 10–12 км нападнуте су снаге АрБиХ. Ефекат изненађења довео је до повлачења муслиманских снага и ослобађања Босанске Бојне, Буковља, дела Глинице и Градине. Током стабилизације линија фронта Градина је морала бити напуштена, али је ово село враћено Србима септембра 1993. године, након сукоба Фикрета Абдића са Алијом Изетбеговићем. Линију раздвајања сукобљених снага преузеле су војници из мировне мисије Уједињених нација у Хрватској.¹²⁶ Српска енклава Босанска Бојна са околним селима одржала се до августа 1995. године, када је током операције „Олуја“ поделила судбину српског народа из РСК.¹²⁷

Операција „Брега 94“ коју је ВРС започела 5. септембра 1994. године имала је за циљ уништавање 5. корпуса АРБиХ. Успехом операције би се омогућила боља веза између Баније и Кордуна са Книнском Крајином, а у исто време би се ослободиле значајне снаге ВРС и ВСК које су овде биле везане. Задатак 1. нгпбр био је да изврши пробој линија АРБиХ правцем Ђорковача – Николића Глава – Орловача, а затим да пресече пут Цазин – Велика Кладуша. Због добре утврђености непријатељских снага и контроле које су имали на стратешким тачкама на одсеку фронта дуж Суве Међе није постигнут успех током офанзиве која је окончана 25. октобра 1994. године. Са

¹²³ Ранко Дабић, *Прва ијешадијска бригада из Новог Града: формирање и рајини њиш* (Нови Град: Организација старешина Војске Републике Српске, 2022), 74–116.

¹²⁴ *Исто*, 134–147.

¹²⁵ Илија Исак (Босанска Бојна, 1947), генерал-мајор Војске Југославије. Издијање грађанског рата га је затекло у чину пуковника на дужности команданта 549. моторизоване бригаде у Призрену. Фебруара 1993. преузео је дужност начелника штаба 39. банијског корпуса Војске РСК, а у јуну је преузео команду над корпусом. У априлу 1994. враћен је на дужност у Трећу армију Војске Југославије.

¹²⁶ УНПРОФОР.

¹²⁷ Б. Враћешевић, *Тромеђа на којој Срба више нема...*, 117–134.

завршетком ове операције започела је контрафанзива 5. корпуса АРБиХ названа „Грмеч 94“ на коју је ВРС одговорила операцијом „Штит“. У овим борбама 1. нгпбр је била ангажована на правцу Босанске Крупе где је држала више од седам месеци положај на реци Уни и мостобран Кобиљак.¹²⁸

Сукоби већег интензитета нису вођени на Сувој Међи све до 3. јула 1995. године када су јединице 1. нгпбр биле напади 505. бужимска бригада и делови 511. крупске бригаде. После целодневног отпора српска војска се морала повући са положаја на Вајагића Коси где су били распоређени ЗИС-ови.¹²⁹ До 7. јула јединице 1. нгпбр на Сувој Међи су биле потиснуте на линију кота 336 – западне падине Близнице – Башиновац – Видрача – Миладиновац – Глодина. На овим положајима јединице 1. нгпбр су дочекале почетак операције „Олуја“ коју је започела Хрватска војска 5. августа 1995. године. Након што је престао отпор 33. бригаде ВСК на правцу према Двору на Уни, команда 1. нгпбр је током ноћи 6/7. августа повукла преостале јединице са Суве Међе на десну обалу реке Уне са циљем да се организује одбрана Новог Града. Са српском војском у избеглиштво су кренуле и последње српске породице са Суве Међе. У Одбрамбено-отаџбинском рату погинуло је 246, а рањена су 744 борца из редова јединица 1. нгпбр.¹³⁰ Из села Суве Међе у долини Уне Ивањске, Бањана, Баштре и Главице током Одбрамбено-отаџбинског рата у редовима ВРС погинула су 33 борца, а поред њих страдало је 11 цивила.¹³¹

Дејтонским мировним уговором из 1995. године којим је завршен грађански рат у Босни и Херцеговини простор Суве Међе се нашао у границама Федерације Босне и Херцеговине. Српско становништво је трајно напустило своја села раселивши се по читавом свету. Тек мали број Срба се вратио на своја вековна огњишта без перспективе за напредак. Према попису из 2013. године овде је живело њих 416. Од овог броја 291 Србин је живео у Ивањској која је најзападније српско село у Босанској Крајини.

Кроз присуство Срба на простору Суве Међе кроз историју XIX и XX века можемо посматрати трагику једног народа на овом микро простору. Његов живот и напредак био је одређен кроз сеобе, ратове и страдања. У многобројним круговима и правцима сеоба српског народа на просторима Суве Међе трајно се насељавају почетком XVIII века. Прва сеоба Срба са Суве Међе била је изазвана дешавањима за време Лаудоновог или Дубичког рата (1788–1791). Уследио је дугачак период у коме су Срби у Босни и Херцеговини били изложени насиљу локалног муслиманског

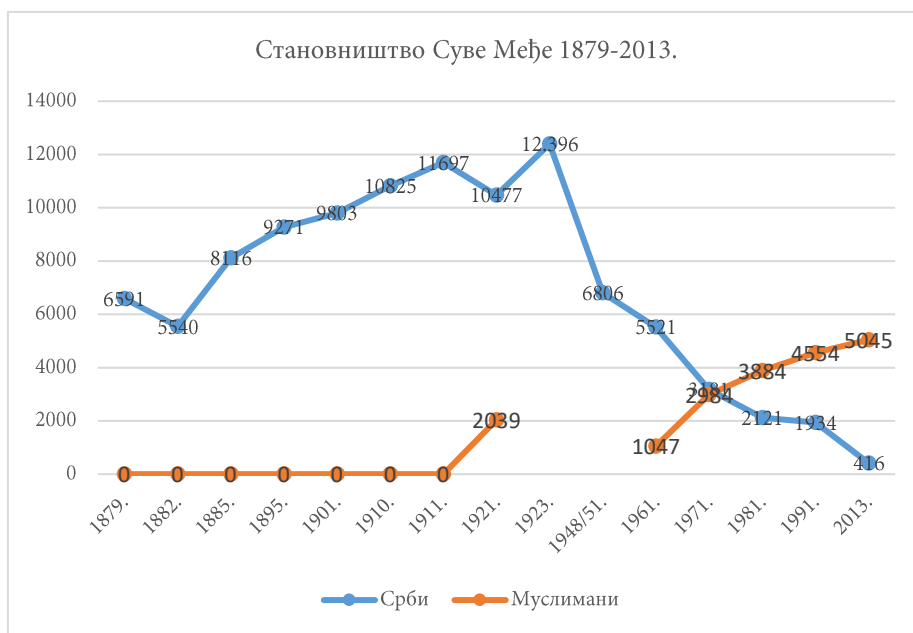
¹²⁸ Р. Дабић, *Прва ијешадијска бригада из Новог Града...*, 165–185.

¹²⁹ ЗИС-3 артиљеријско оружје.

¹³⁰ Р. Дабић, *Прва ијешадијска бригада из Новог Града...*, 193–289.

¹³¹ Према подацима које је сакупило становништво приликом подизања спомен-обележја у Одбрамбено-отаџбинском рату као војници Војске Републике Српске страдали су: Драган Бајић, Мирко Божић, Милан Гајић, Предраг Грубор, Милан Дакић, Миодраг Дакић, Милорад Дејановић, Мирко Дејановић, Слободан Дакић, Спасе Дакић, Горан Дакић, Небојша Дакић, Раде Дражић, Перо Живковић, Грујица Зец, Ђорђо Зец, Душан Јовановић, Славољуб Кеџман, Богдан Кљајић, Марко Кљајић, Сретко Кљајић, Милорад Крнетић, Младен Ловрић, Никола Лончина, Милорад Лончина, Бошко Николић, Васо Николић, Здравко Поповић, Рајко Поткозарац, Марко Стамболија, Јово Стоисављевић, Боро Ђулибрк и Зоран Ђулибрк. Цивилна лица која су страдала током рата: Илија Адамовић, Младен Берића, Јела Вујиновић, Стоја Дакић, Никола Дакић, Душан Дакић, Нада Дакић, Марко Дражић, Миле Зец, Стана Ландуп, Томиславка Ландуп, Јована Николић и Тодор Турбин.

племства на који се одговарало отпором 1809. у Јовичиној буни и 1834. године у Поп Јовичиној буни. Спас од насиља део Срба са Суве Међе је пронашао у сеоби у Србију где их је прихватио кнез Милош Обреновић. Нова буна је букнула 1858. године у Ивањској, а на њено чело се ставио Петар Поповић Пеција. Буна је сурово угушена, Сува Међа је спаљена, а народ је спас тражио у збеговима који су се склањали на Банију и Кордун под заштиту аустријских власти. У устанку који је букнуо 1875. године у Босни и Херцеговини територија Суве Међе је била значајан центар отпора, нарочито након што на чело устаника стаје Петар Карађорђевић. Његова краткотрајна појава и командовање устаницима остало је у сећању народа кроз многобројне приче и легенде. Период у коме се Сува Међа налазила у оквирима Аустроугарске монархије Србима није донео напредак и просперитет. До избијања Првог светског рата одвијала се сеоба у Сједињене Америчке Државе куда су мушкарци одлазили у потрази за бољом будућношћу. За време Првог светског рата Срби са Суве Међе нашли су се у редовима аустроугарске војске која их је мобилисала, док су се неколико стотина њих као добровољци борили у редовима српске војске. Управо ови добровољци ће добити колонизацију у Војводини и Славонији због чега ће напустити своја родна села, а део аграрне сиротиње биће насељен на Косово и Метохију и у Македонију. Други светски рат ће Србима са Суве Међе донети велико страдање и патње – као жртве погрома и геноцида од стране усташке НДХ и отпора немачкој окупацији и усташком терору страдало је више од 3.000 људи. Ова демографска катастрофа оставила је последице по Србе на Сувој Међи која је према пописима 1921. и 1923. године бројала између 10.477 и 12.396 људи, што је била апсолутна већина наспрам 2.309 Муслимана. Средином XX века број Срба на Сувој Међи се преполовио и прелазео је 6.000 људи. Енорман демографски пад био је изазван страдањем током Другог светског рата и планском колонизацијом становништва из пасивних крајева у Војводину коју су спровеле нове револуционарне власти. Катастрофалне последице миграција и изузетно мала стопа прираштаја након Другог светског рата за последицу су имале то да су према резултатима пописа 1981. године Срби постали мањина на простору Суве Међе. Нови демографски пад српског народа на Сувој Међи започео је ратом 1992. године. Преостали Срби су протерани из села у којима су вековима живели, а након склапања мира Сува Међа је остала ван граница Републике Српске. То је за последицу имало готово трајни нестанак српског народа са овог простора, осим у случају Ивањске где су задржали већину али са неизвесном будућношћу.

Објављени и необјављени извори:

Архив Војводине

Фонд 98, Комисија за ликвидацију аграрне реформе

Фонд 496, Лични фонд Михајла Стојаковића

Дефинитивни резултати пописа становништва: од 31 јануара 1921 год. Београд: Општа државна статистика, 1932.

Попис 1991, електронски извор. Београд: Савезни завод за статистику, 1998.

Резултати пописа у Босни и Херцеговини 2013. године, <http://www.statistika.ba/> (приступљено 31. марта 2025)

Становништво. 1, Национална припадност: подаци по насељима и општинама: Попис становништва, домаћинстава, стана и пољопривредних газдинстава у 1991. години. Београд: Савезни завод за статистику, 1993.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Knj. 2, Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Београд: Општа државна статистика, 1938.

Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910. Сарајево: Landesdruckerei, 1912.

Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. april 1895.: nebst Angaben über territoriale Eintheilung, öffentliche und Mineralquellen: mit einer Übersichtskarte = Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.: sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelina: sa preglednom kartom. Сарајево: Landesregierung für Bosnien und Hercegovina = Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896.

Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, Knjiga I. Podaci po naseljima i opštinama. Београд: Савезни завод за статистику: Савремена администрација, 1991.

Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Hercegovina = Štatistika miesta i pučanstva

- Bosne i Hercegovine: Po stanju 15. VI 1879.* Sarajevo: C. i kr. vladina tiskarna, 1880.
- Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina = Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine: Po popisu naroda od 1. maja 1885. : Nach dem Volkszahlungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885.* Sarajevo: C. i kr. odeljenje, 1886.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini. Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije podaci po naseljima i opštinama,* Knjiga II. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini. Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije podaci po naseljima i opštinama,* Knjiga III. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994.
- Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 1], Banovići – Bosanski Novi.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992.
- Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 2], Bosanski Petrovac – Ključ.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992.
- Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 3], Konjic – Sanski Most.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992.
- Žrtve rata: 1941–1945: popis iz 1964. godine, SR Bosna i Hercegovina. [BiH 4], Sarajevo – Živinice.* Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992.

Литература:

- Билбија, Илија. „Моји доживљаји“, *Развићак: часопис за просвјету и књижевност*, бр. 12, (1936), 388–399.
- Бокан, Бранко Ј. *Геноцид над Србима Босанске Крајине: 1941–1945.* Београд: Европско слово, 1996.
- Бокан, Бранко Ј. „Кулминација усташког геноцида над Србима у Босанској крајини у лето 1941. године“. у: *Геноцид над Србима у II свјетском рату.* Уредник Радован Самарџић, 224–258. Београд: Музеј жртава геноцида: Српска књижевна задруга, 1995.
- Вајагић, Предраг М. *Добровољци војске Краљевине Србије – деветиорица браће Вајагић.* Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке; Нови Сад: Удружење „Браћа Вајагић“, 2018.
- Вајагић, Предраг М. „Вајагићи из Америке – добровољци српске војске“. у: *The Great War 1914–1918: the Kingdom of Serbia, the United States of America and the Serbian American diaspora.* Editor Krinka Vidaković Petrov, 335–351. Alhambra, California: Sebastian Press, 2018.
- Вајагић, Предраг М. *Добровољци војске Краљевине Србије колонизовани у Бачкој и Барањи*, књ. I А–Љ. Нови Сад: Удружење грађана Сасвим друга прича, 2021.
- Вајагић, Предраг М. *Добровољци војске Краљевине Србије колонизовани у Бачкој и Барањи*, књ. II М–Ш. Нови Сад: Удружење „Браћа Вајагић“, 2022.
- Вајагић, Предраг М. „Срби из Босанске Крајине међу добровољцима српске војске из Сједињених Америчких Држава“. у: *Година 1918. у српској историји и историографији; Српски добровољци из Русије и Америке у Великом рату – Ђоровићеви сусрети 2018/2019. године.* Уредник Драга Мاستиловић, 286–314. Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2021.
- Вајагић, Предраг М., Маодуш, Дејан М., Павлов, Владимир М. *Амерички Срби добровољци српске војске у Великом рату.* Бачка Паланка: Друштво наставника историје Бачке Паланке, 2024.
- Врањешевић, Бранко В. *Српска села на Сувој Међи: (од Ђорковаче до Пејшрове горе): Стабанца, Здоришће, Градина, Бојна, Глиница, Пољана, Дреновац.* Нови Сад: ЈКП Информатика: Змај, 2004.
- Врањешевић, Бранко В. *Тромеђа на којој Срба више нема: Босанска Крајина, Банија и Кордун.* Нови Сад: Прометеј, 2014.
- Рбџић, Манојло. *Карловачко Владичанство: ишло к историји Српске православне цркве*, књ. 1. Карловац, 1891.

- Ђорђевић, Тихомир Р. „Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)“, *Гласник Географској друштва*, св. 5, (1921), 116–138.
- Екмечић, Милорад. „Почетак босанског устанка 1875. године“, *Годишњак Историјској друштва Босне и Херцеговине*, год. 6, (1954), 267–305.
- Екмечић, Милорад. *Устаник у Босни 1875–1878*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1973.
- Екмечић, Милорад. „Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878.“ у: *Историја српској народа*, књ. 5, том 1. Уредник Владимир Стојанчевић, 449–526. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.
- Екмечић, Милорад. *Сиварање Југославије 1790–1918, књ. 1*. Београд: Просвета, 1989.
- Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку: (1492–1992)*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Живојиновић, Драгољуб Р. *Петар I Карађорђевић – животи и дело: У изјансију 1844–1903. године, књ. 1*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1994.
- Ивић, Алекса. *Фрајментии из историје босанској устаника 1875. и 1876. год*. Загреб, 1918.
- Јиричек, Константин Јозеф. *Историја Срба. Књ. 2, Културна историја*. Београд: Научна књига, 1952.
- Јовановић, Александар С. „Узроци великих губитака 1. српске добровољачке дивизије у Добруци 1916.“ у: *Добровољци у ослободилачким рајонима Срба и Црногораца*. Уредници Петар Качавенда, Никола Б. Поповић и Милорад Манић, 125–134. Београд: Институт за савремену историју: Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца; Кикинда: Комуна, 1996.
- Јокановић, Алекса (уред.). *Први шемајизам Православне српске митрополије бањалучко-бихаћке : за једину 1901*. Бања Лука, 1903.
- Јокановић, Алекса (уред.). *Други шемајизам Православне српске митрополије бањалучко-бихаћке : за једину 1911*. Бања Лука, 1912.
- III Шемајизам Православне Српске Митрополије Бањалучко-Бихаћке: за једину 1923. времена стињау 31. децембра 1923*. Бања Лука, 1925.
- Карановић, Милан. *Четиновање војводе Петра Мркоњића – Краља Петра – по Босанској Крајини 1875–1876*. Сарајево: Штампарија Петра Н. Гаковића, 1921.
- Карановић, Милан. „Поуње у Босанској Крајини“ у: *Насеља и порекло сјановништва*, књ. 20. Уредник Јован Цвијић, 277–724. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- Карановић, Милан. „Босанска крајина: Кратак историјски, антропогеографски и етнографски преглед“, *Гласник Југословенској професорској друштва*, књ. XIV, св. 1–12, (1934), 868–877.
- Карановић, Милан. „Дуж Суве Међе“, *Полијика*, 24. 9. 1936, 12.
- Максимовић, Војин. *Споменица Прве српске добровољачке дивизије 1916–1926*. Београд: Просвета, 1926.
- Милошевић, Боривоје. „Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године“ у: *Зборник за историју Босне и Херцеговине књ. 7*. Уредник Милорад Екмечић, 239–255. Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Босне и Херцеговине, 2012.
- Милошевић, Боривоје. „Српско свештенство и ослободилачки покрети Срба у Босни у посљедњем вијеку турске управе“ у: *Херцеговачки устаник 1875–1878 – Ђоровићеви сусрећи 2015. године*. Уредник Драга Мاستиловић, 113–134. Гацко: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2016.
- Мишић, Милан. „Српски добровољачки покрет у Великом рату (1914–1918)“, *Војноисторијски гласник*, посебно издање, (2014), 112–141.
- Николајевић, Ђорђе (уред.). *Шемајизам Православне митрополије и архидијецезе Дабро-Босанске. За год. 1882*. Сарајево, 1882.
- Ољача, Младен Ђ. *Дубока Крајина: Ивањска, Главица, Башћера, Бањани и Добро Село испод*

- иланине Ђорковаче. Београд: Одбор за проучавање села САНУ: Институт за економику пољопривреде: Завод за проучавање културног развоја Србије; Ђуприја: Скупштина општине, 1994.
- Павловић, Александар. „Просторни распоред Срба и Црногораца колонизованих на Косово и Метохију у периоду између 1918. и 1941. године“, *Башкина*, бр. 24, (2008), 231–245.
- Павловић, Александар. *Свакодневни животи колониста на Косову и Метохији 1918–1941. године*. Лепосавић: Институт за српску културу, 2011.
- Пејановић, Ђорђе. *Стиановништиво Босне и Херцеговине*. Београд: Научна књига, 1955.
- Поповић, Васиљ. *Ајрарно иштиње у Босни и јурски нереди: за време реформног режима Абдул-Меџида (1839–1861)*. Београд: Српска академија наука, 1949.
- Пузић, Предраг. *Трајом очева: Срби из бихајког, крујског и цазинског среза као аустро-угарски војници и добровољци у српској војсци 1914–1918*. Пећинци: Народна библиотека, 2017.
- Скарић, Владислав. „Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни“, *Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини*, XXX, (1918), 221–265.
- Стојанчевић, Владимир. „Српски народ у Босанском пашалуку у првим деценијама XIX века“. у: *Историја српског народа*, књ. 5, том 1. Уредник Владимир Стојанчевић, 215–232. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.
- Страњаковић, Драгослав. „Буна Срба хришћана у Босни 1834. године“, *Годишњица Николе Чујића*, књ. 40, (1931), 122–169.
- Страњаковић, Драгослав. „Како је постало Гарашаниново 'Начертаније'“, *Сјоменик – Српска краљевска академија*, том ХСІ, бр. 70, (1939), 76–102.
- Теиновић, Братислав. *Српски устјанак у Босни 1875–1878*, (каталог изложбе). Бања Лука: Музеј Републике Српске, 2006.
- Теиновић, Братислав М., Милошевић, Боровоје М. „Успомене Илије Билбије из српског устанка 1875–1878. године“, *Брајсштиво: часопис Друштва „Свети Сава”*, књ. 27, (2023), 131–147.
- Ђоровић, Владимир. *Црна књија: иштиње Срба Босне и Херцеговине за време свејског рајша 1914–1918*. Београд: Portalibris: ЦЕТ, 2020.
- Урић, Ненад. „Српска мемоарска литература и усмено предање о учешћу кнеза Петра Карађорђевића у устанку у Босни 1875–1878“. у: *Нововековне српске династије у мемористици*. Уредник Тибор Живковић, 223–259. Београд: Историјски институт, 2007.
- Џвијић, Јован. *Населја и јорекло стиановништива: Мејтанасштиазичка крејтања: њихови узроци и иоследице*, књ. 12. Београд: Српска краљевска академија, 1922.
- Чубриловић, Васо. „Босански фрајкори у аустриско-турском рату: 1788–1791.“, *Књије Друштва Свејког Сава*, бр. 43, (1933), 102–131.
- Чубриловић, Васо. „Револуционарни покрети у Босанској Крајини у XIX веку“, *Гласник Јујословенског јорфесорског друштва*, књ. XIV, св. 1–12, (1934), 902–910.
- Чубриловић, Васо. *Први српски устјанак и досански Срби*. Београд: Геца Кон, 1939.
- Чубриловић, Васо. *Босански устјанак 1875–1878*. Београд: Службени лист СРЈ: Балканолошки институт, 1996.
- Шовљаков, Мара. *Глад у Босни и Херцеговини и смештиње 10.000 деце у Карловачку митрополију: 1917–1920*. Бања Лука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021.
- Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji*. Urednik Rajko Jovčić. Bosanska Krupa: Skupština opštine: Opštinski odbor Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, 1969.
- Vučin, Rajka. „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH“, *Arhivski vjesnik*, god. 44, (2001), 209–225.
- Гаћеша, Никола Л. *Аграрна реформа и колонизација у Југославији: 1945–1948*. Нови Сад: Мatica српска, 1984.

- Jovanović, Vladan. „Vardarska banovina: društveno-politička skica“, *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, god. 28, br. 1, (2010), 57–72.
- Lopašić, Radoslav. *Bihać i Bihaćka krajina: mjestopisne i poviestne crtice*. Bihać: Dina: „Ivan Goran Kovačić“, 1991.
- Milojević, Momir. „Bosna i Hercegovina za vreme Prvog svetskog rata“, *Crimen*, vol. 9, br. 1, (2018), 19–37.
- Petrić, Mario. „O migracijama stanovništva u Bosni i Hercegovini: doseljavanja i unutrašnja kretanja“, *Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, sv. XVIII*, (1963), 5–16.

PREDRAG M. VAJAGIĆ
The Ministry of Education
The School Administration of Novi Sad

**HE SERBS FROM SUVA MEĐA IN MIGRATION,
WARS AND THEIR SUFFERING DURING THE 19th AND 20th CENTURIES**

Summary

Suva or Suha Međa represented in the past, geographically speaking, the border between the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy, and today it is located on the border of Bosnia and Herzegovina and Croatia. The border between the two once powerful empires was drawn along the river courses by the Treaty of Karlovac (1699), and only Suva Međa was a land border. The westernmost point of Suva Međa is the tripoint where Bosnian Krajina, Banija and Kordun meet, the areas that were inhabited by the Serbian population. Serbs arrived in the areas of Suva Međa in migration during the 14th century and participated in all the uprisings and wars that the Serbian people went through during the 19th and 20th centuries: they rose up against Turkish violence in the Pop Jovica's Rebellion in 1834; They placed themselves under the command of Petar Mrkonjić in the uprising that swept through Bosnian Krajina in 1875-1878; as volunteers of the Serbian Army in World War I, they participated in the breakthrough of the Salonika Front and the liberation of Serbia in 1918; they resisted the Ustasha terror during World War II; they fought in the 1991-1995 Civil War, in which the Republic of Srpska was created. In all these uprisings and wars, the Serbian people of Suva Međa went through terrible suffering and had a lot of victims. A lot of Serbs from this area were displaced in the colonization carried out by both Yugoslav states, while the remaining part left their homes in 1995 when, with the Dayton Peace Agreement, the area of Suva Međa became the part of the Federation of Bosnia and Herzegovina. Today, the Serbian people are the minority in Suva Međa, with the prospect of complete disappearance from this area. In this paper, we intend to present the chronology of the suffering and the migration of Serbs from Suva Međa in the wars during the 19th and 20th centuries.

Keywords: Suva Međa, the Uprising in Bosnia and Herzegovina 1875-78, World War I, volunteer movement, World War II, crimes, genocide, agrarian reform, colonization, Defensive-Patriotic War, the Republic of Srpska.